

EESTI KEEL

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuse aadr.:
Tartu, Vabriku kuja 3, kort. 8

Talitus:
Tartu, Gildi kuja 8, teisel korral

Translativi *-st* Eesti idapoolseis murdeis.

Järgsilpide *ks*-ühendi esindust Eesti keelealal käsitledes nimetab E. N. Setälä ÄH 164 Narva murdest kuulnud kujusid *tervest* = terveks, *puhtast* = puhtaks, tsiteerib neile lisaks veel Ahrensil, Weskel ja Wiedemannil esinevad kujud Virumaalt ja Põhja-Tartumaalt: *haigest*, *orjast*, *pojast*, *vihasest*, ning tähendab nende seletuseks: „Kahtlemata põhjened see-sugune elativi ja translativi segandumine häälikmuutusel, olgu siis et oletatakse *ks* > *st*, või *ks* > *s*, kust *st* on tulnud segandumise kaudu. Niisamati on *st* esindamas *ks*-e passivivormides, näit. *hüütaste* (Wiedemann, EGr., lhk. 475), *süüaste*, *tape-taste* (Lönnbohm Saaremaalt)“. L. Kettunen MSFOu XXXIII 85—86 nimetab Kodavere murdes häälikseaduslikkude *vedes* 'veeks', *nuadas* 'noodaks' jne. kõrval noorema rahvapõlve kõnes ka *mehest*, *suurest*, *aigest*, ning peab viimaseid laenudeks naabrimurretest, tähendades (lhk. 87—88): „*st* translativilõpuna esineb peale Kodavere lähemate ümbruste — põhjapoolses sihis ka Alutaguses — ja siin ning seal ka läänepoolse¹ eP, ka setukeste juures. Vahepeälsel laial alal (Võnnus, Rāpinas ja isegi Otepääs) leidub aga ootusele vastav *s*. Nii siis ei näi põhjapoolsetel maa-aladel ja Setus translativi *st*-l mingit geografilist sidet olevat“. Tähen-datud *st*-lõpu kujunemise küsimus jäetakse siiski lahtiseks, juha-

1 Trükiviga. Tuleb lugeda idapoolses, nagu autor suusõnaliselt öiendab.

tatakse ainult kätte Setälä ülemal tsiteeritud oletus. „Viron kielen äännehistorias“ on jäetud kõnealune esindus, kui vähem tähtis, muidugi täiesti puudutamata.

Et translativi *ks*-lõpu segandumine *st*-ga põhjeneb, nagu Setälä arvab, häälikseadusel (nimelt *ks* > *ś*), on muidugi vastu võetav, kuidas ka alamal näeme. Vaevalt võiksime aga uskuda oletatud häälikmuutust *ks* > *st*, niisama võõrastav tundub meile kahe seesuguse käände segandumise võimalus kui elativ ja translativ, mille funktsionid on niivõrd erilised, ütleksime isegi vastupidised. *-st* esinemine passivi vormides (*süiaste*, *tapetaste*) ei kuulu aga nähtavasti üleüldse siia, sest tegu on meil neis sõnus vististi metateesiga *süiaste* < *süiatse*, *tapetaste* < *tapetatse*, missugused vormid Kirde-Saaremaal, Muhus, Edela-Läänemaal ja Loode-Pärnumaal ka tõepoolest esinevad ning endi *-tse* sugeme üldistuse teel saanud on juhtumustest nagu *keedetse* (< *keedetasse*), *tahetse* (< *tahetasse*), *viheltse* (< *viheldasse* < *viheldakse*) jne. Vrd. ka paralleelne nähtus Kodaveres (Kettunen, op. cit. 86, kus samati seletatud).

Enne kui teist seletuse katset siinkohal pakkuda, heidame lühida pilgu translativi lõpu esinduse peale kogu Eesti keelealal.

(*-ksi* >) *ks* on muutumata püsinud ainult Hiium, Muhus, Saaremaal, Põhja-Läänemaal (alal kuni Kasari, Tiinuse jõgedeni, pea tervel Märjamaal ja Velise vallas), tervel Harjumaal (maha arvatud väike osa Risti kihelkonnast), tervel Järvamaal, Põhja-Pärnumaast ja Põhja-Viljandimaast aga ainult Väandras, Häädemeestel, Pilistveres ja Põltsamaal. Sellest alast lõunapool, niisamati tervel eL keelealal, on aga sündinud igalpool muutus *ks* > *ś* ehk *ks* > *ś* > *s* (viimane Tõstam., Kolga-Jaanis, teatavil kordadel Kõpus). Idapoolses Eestis aga, eriti selle kirdepoolses osas, leiame problematilise *st* esinduse, nimelt tervel Virumaal (noteeritud igatahes Vaivarust, Jõhvist, Lüganuselt, V. Nigulast, Haljalast, V. Jaagupist [üliõp. A. Orase andmed], Iisakust, V. Maarjast [üliõp. H. Osmanni teadaanne], Simunast), pea tervel Põhja-Tartumaal (noteeritud Laiuselt, Tormast, Äksist, Maarja-Magdalenast ja — noorema sugupõlve keele järgi — Kodaverest [häälikseadusliku *ś* kõrval; ka Kursis näib harilikult esinevat *ś*]). Lõunapool oleme *st*-lisi kujusid kuulnud Võnnu kih. loodeosas (Sarakutsi) ja Rāpinas (? Virusküla), nii et siiski ehk ühendustee

põhjapoolse *-st* ala ja Setu-Lobodka (prof. L. Kettunen i poolt üles märgitud) *st*-liste vormide ala vahel olla võiks. Lõunapoolses Setus näib aga vahel ka esinevat *š*, näit. (Obinitsa): *vesi l'ätt (l'att) kuumas, soa kono l'ätt viriläs*, kuid harilikumalt kuuldu *st*, näit. *iatsõst* 'hiljaks' (Lõkova k.), *nätsäst* 'nätskeks', *suurõst puust* (Kolovina) jne.

Kuidas oleks aga järgsilpide *ks* ühendi saatus Virumaal ja Põhja-Tartum. muil juhtumustel? Tuleb tunnistada, pilt sellest esineb võrdlemisi kirju¹: 1. Sõnus 'kaheksa' ja 'üheksa' on *ks* püsinud tervel Virumaal ja osalt Põhja-Tartum. (Laiusel ja vist ka Tormas), kuna lõunapool (Kursi, M.-Magdal., Kodav. jne.) on *ks* > *ss*. 2. Kujud *vareksed, jäneksed, katuksel* esinevad Virumaa äärmistel servadel: Haljala, V. Nigula rand, Vaivaru, Simuna, V. Maarja, kuna Kesk-Virumaal (V. Jaagupi, Lüganuse, Jõhvi, Iisaku) ja tervel Põhja-Tartumaal tarvitatakse *varessed, jänessed, katussel*². 3. Passivi preesensis tervel Virum. ja tervel Põhja-Tartumaal *-sse*, näit. *tullasse, räägitasse, võetasse* (Alutagus ja Lääne-Virumaa randadel nende kõrval vanemal sugupõlvel ka: Lügan. *ääsetä* 'äestatakse', *üöldä* 'öldakse', Jõhvi *panna* 'pannakse', V. Nig. *ehideda* 'ehitatakse'). 4. Konditsionalis on *ks* muutumata püsinud Virumaal ja osalt ka Põhja-Tartumaal (Laiusel), kuna Põhja-Tartum. suuremas osas on sündinud kas muutus *ks* > *š* (Äksi, M. Magdal.) või *ks* > *š* > *s* (Kodavere).

Nii võõrastav kui see ka ei paista, et rõhuta silbi järgi, ja nimelt juhtumustel, kus pearõhulisele ehk kaasrõhulisele silbile järgneva *ks* esindus mitte ei ole võinud segavalt, üldistavalt mõjuda, ometi samal ajal niihästi *ks* (*kaheksa, üheksa*) kui ka *ss* (*varessed, katussel*) võib esineda, peame ikkagi oletama, silmas pidades ka *ks* > *ss* muutust passivi preesensis, et ka translativi lõpus muutus *ks* > *š*, vähemalt teatava silbi järgi,

¹ Olgu möödaminnes tähendatud, et *ks* ühendi esindus järgsilpides on ka mujal eP murdealal üleüldse õige komplitseeritud. Üksikute *ks* juhtumuste esinduste ulatuse piirid ei satu ühte kaugeltki mitte alati, nii et samal ajal võib vanemal sugupõlvel näit. esineda *rumaläs, küetässe* kõrval siiski *kaheksa, oksaks, tülitsetäkse, paraqdaks* (Kihnu), ehk jälle *kaheksa, vareksed, suureks puuks* kõrval *tullasse, kirjutasse* (Ambla) jne. Kõigi nende vahekordade selgitus viiks käesoleval puhul tarbema pikale.

² Kaasrõhulise silbi järgi aga igalpool lühike *s*.

tatakse ainult kätte Setälä ülemal tsiteeritud oletus. „Viron kielen äännehistorias“ on jäetud kõnealune esindus, kui vähem tähtis, muidugi täiesti puudutamata.

Et translativi *ks*-lõpu segandumine *st*-ga põhjeneb, nagu Setälä arvab, häälikseadusel (nimelt *ks* > *ś*), on muidugi vastu võetav, kuid ka alamal näeme. Vaevalt võiksime aga uskuda oletatud häälikmuutust *ks* > *st*, niisama võdrastav tundub meile kahe seesuguse käände segandumise võimalus kui elativ ja translattiv, mille funktsionid on niivõrd erilised, ütleksime isegi vastupidised. *-st* esinemine passivi vormides (*süiaste, tapetaste*) ei kuulu aga nähtavasti üleüldse siia, sest tegu on meil neis sõnus vististi metateesiga *süiaste* < *süiatse, tapetaste* < *tapetalse*, missugused vormid Kirde-Saaremaal, Muhus, Edela-Läänemaal ja Loode-Pärnumaal ka tõepoolest esinevad ning endi *-tse* sugeme üldistuse teel saanud on juhtumustest nagu *keedetse* (< *keedetasse*), *tahetse* (< *tahetasse*), *viheltse* (< *viheldasse* < *viheldakse*) jne. Vrd. ka paralleelne nähtus Kodaveres (Kettunen, op. cit. 86, kus samati seletatud).

Enne kui teist seletuse katset siinkohal pakkuda, heidame lühida pilgu translativi lõpu esinduse peale kogu Eesti keelealal.

(*-ksi* >) *ks* on muutumata püsinud ainult Hiius, Muhus, Saaremaal, Põhja-Läänemaal (alal kuni Kasari, Tiinuse jõgedeni, pea tervel Märjamaal ja Velise vallas), tervel Harjumaal (maha arvatud väike osa Risti kihelkonnast), tervel Järvamaal, Põhja-Pärnumaast ja Põhja-Viljandimaast aga ainult Väandras, Häädemeestel, Pilistveres ja Põltsamaal. Sellest alast lõunapool, niisamati tervel eL keelealal, on aga sündinud igalpool muutus *ks* > *ś* ehk *ks* > *ś* > *s* (viimane Tõstam., Kolga-Jaanis, teatavil kordadel Kõpus). Idapoolses Eestis aga, eriti selle kirdepoolses osas, leiame problematilise *st* esinduse, nimelt tervel Virumaal (noteeritud igatahes Vaivarust, Jõhvist, Lüganuselt, V. Nigulast, Haljalast, V. Jaagupist [üliõp. A. Orase andmed], Iisakust, V. Maarjast [üliõp. H. Osmanni teadaanne], Simunast), pea tervel Põhja-Tartumaal (noteeritud Laiuselt, Tormast, Äksist, Maarja-Magdalenast ja — noorema sugupõlve keele järgi — Kodaverest [häälikseadusliku *ś* kõrval; ka Kursis näib harilikult esinevat *ś*]). Lõunapool oleme *st*-lisi kujusid kuulnud Võnnu kih. loodeosas (Sarakutsi) ja Räpinas (? Virusküla), nii et siiski ehk ühendustee

põhjapoolse *-st* ala ja Setu-Lobodka (prof. L. Kettunen i poolt üles märgitud) *st*-liste vormide ala vahel olla võiks. Lõunapoolses Setus näib aga vahel ka esinevat *ś*, näit. (Obinitša): *vesi l'ätt (l'att) kuumas, soa kolo l'ätt viriläs*, kuid harilikumalt kuulub *st*, näit. *iatsöst* 'hiljaks' (Lõkova k.), *nätsäst* 'nätskeks', *suuröst puust* (Kolovina) jne.

Kuidas oleks aga järgsilpide *ks* ühendi saatus Virumaal ja Põhja-Tartum. muil juhtumustel? Tuleb tunnistada, pilt sellest esineb võrdlemisi kirju¹: 1. Sõnus 'kaheksa' ja 'üheksa' on *ks* püsinud tervel Virumaal ja osalt Põhja-Tartum. (Laiusel ja vist ka Tormas), kuna lõunapool (Kursi, M.-Magdal., Kodav. jne.) on *ks > ss*. 2. Kujud *vareksed, jäneksed, katuksel* esinevad Virumaa äärmistel servadel: Haljala, V. Nigula rand, Vaivaru, Simuna, V. Maarja, kuna Kesk-Virumaal (V. Jaagupi, Lüganuse, Jõhvi, Iisaku) ja tervel Põhja-Tartumaal tarvitatakse *varessed, jänessed, katussel*². 3. Passivi preesensis tervel Virum. ja tervel Põhja-Tartumaal *-sse*, näit. *tullasse, räägitasse, võtasse* (Alutaguses ja Lääne-Virumaa randadel nende kõrval vanemal sugupõlvel ka: Lügan. *ääsetä* 'aestatakse', *üöldä* 'öeldakse', Jõhvi *panna* 'pannakse', V. Nig. *ehideda* 'ehitatakse'). 4. Konditsionalis on *ks* muutumata püsinud Virumaal ja osalt ka Põhja-Tartumaal (Laiusel), kuna Põhja-Tartum. suuremas osas on sündinud kas muutus *ks > ś* (Äksi, M. Magdal.) või *ks > ś > s* (Kodavere).

Nii võõrastav kui see ka ei paista, et rõhuta silbi järgi, ja nimelt juhtumustel, kus pearõhulisele ehk kaasarõhulisele silbile järgneva *ks* esindus mitte ei ole võinud segavalt, üldistavalt mõjuda, ometi samal ajal niihästi *ks* (*kaheksa, üheksa*) kui ka *ss* (*varessed, katussel*) võib esineda, peame ikkagi oletama, silmas pidades ka *ks > ss* muutust passivi preesensis, et ka translativi lõpus muutus *ks > ś*, vähemalt teatava silbi järgi,

¹ Olgu möödaminnes tähendatud, et *ks* ühendi esindus järgsilpides on ka mujal eP murdealal üleüldse õige komplitseeritud. Üksikute *ks* juhtumuste esinduste ulatuse piirid ei satu ühte kaugeltki mitte alati, nii et samal ajal võib vanemal sugupõlvel näit. esineda *rumaläs, küetässe* kõrval siiski *kaheksa, oksaks, tülitsetakse, parandaks* (Kihnu), ehk jälle *kaheksa, vareksed, suureks puuks* kõrval *tullasse, kirjutasse* (Ambla) jne. Kõigi nende vahetekordade selgitus viiks käesoleval puhul tarbema pikale.

² Kaasarõhulise silbi järgi aga igalpool lühike *s*.

kord häälikseaduslikult on sündinud, nimelt Virumaal ja Põhja-Tartumaa põhjapoolsemas servas (lõunapool, Kodaveres, M. Magdalenas ja Äksis aga muidugi seaduslikult kõigil juhtumustel).

Neis oletatud *suures mehes, kõveras puus* kujudes hakkas aga peagi funktsioni tunnus *s* kõnelejaile liig nõrk tunduma, eriti ehk veel kaasrõhulise silbi järgi, kus ka inessivis paiguti pikem *s* esineb. Kujunes tülikas võimalus inessivi ja translativi ärasegamiseks. Niisugustel kordadel võidakse teatavasti ära kasutada mingi teine vormiliselt ja ka tähenduslikult, funktsionalselt lähedal seisev vormitunnus. Ja siin pakkuski, esiti muidugi ainult adjektivide translativile, end hõlpsalt abiks adverbialne suffiks *-st* (*< -ste < -sti < ? -stin*, vrd. Kettunen, EK 41). Tähendatud oletusele juhib meid nimelt asjaolu, et translativi *-st* lõpu ja adverbide sünkopeeritud *-st* lõpu ulatusalad teine teist tähelepandava täpiseusega katavad, eriti põhjapool: ka *-st* = *-sti* esineb tervel Virumaal (Järvemaal ja Harjumaal aga *-ste*), pea-aegu tervel Põhja-Tartumaal (Kodaveres muidugi *-s*, vrd. MSFOu XXXIV 125). Ka äärmises kagus, nim. Setus, oleme harilikumate *-stõ* \approx *-ste* kujude kõrval kuulnud vahel *-st*: *kau rutubast ar'* 'mine rutemini ära' (Pańkov.), kuna vahepeelsel alal Lõuna-Eestis siiski *-stõ* \approx *ste* näib valitsevat.

Peame tunnistama, tähendatud seletuse võimalus sisaldab nii mõndagi küsitavat, kuid selle esile toomist arvame õigustavat teataval määral ehk see, et nähtuse senises seletuses veelgi enam kaheldavat peitub, et seestütleva ja translativi äravahetus meile kaugelt enam võimatu tundub.

A. Saareste.

Translatiivi *-st* lõpust.¹

Täie õigusega eitab mag. Saareste endist translatiivi *-st* lõpu seletust, nagu teda praegu seletaja isegi sel kujul vist enam hääks ei kiidaks. Arusaadav ka, et midagi paremat selle huvitava nähtuse mõistmiseks katsutakse asemele anda. Mag.

¹ Mõtted, mis pääjoontes esitatud Emakeele Seltsi koosolekul 10. XII. 22 mag. A. Saareste ettekande puhul; vt. eelolevat kirjutust.

Keel toimetuse poolt muutmata.

Saareste esitab siin mõndagi väärtuslist joont, mis tema kirjutuse huvitavaks teeb, kuid töö resultaata suudab meid vaevalt rahuldada.

Autor on leidnud, et umbes samal geograafilisel alal, kus translatiivi *-st* lõppu tarvitatakse (*kasvis suurest, oli õpetajast* jne.), ka *-sti, -ste* adverbide lühem lõpp (*suurest, ilusast* jne.) enamasti esineb. See adverbide *-st* olekski (*ks >*) *-s* kujuliseks saanud translatiivid analoogiliselt kaasa kiskunud. Analoogia olevat hoogu võtnud sellest, et inessiiv oleks muidu translatiiviga enamvähem kokku langenud.

Hää instinktiga uurija võib mõnikord ka puuduliku metoodiga saavutada häid tagajärgi, kuid meetodi ei tohiks siiski ükski uurija väikses ega suures küsimuses silmast lasta. Arvan, et meetodilisemalt talitades oleks ka seekord kindlamale, kas jaatavale või eitavale otsusele jõutud — minu arvates küll eitavale.

Kõigepäält oleks tulnud siin esiteks kõik translatiivi funktsioonid ära määrata. Need ongi juba Wiedemanni ajal umbes selgitatud ja igaüks võib isegi nad lühikese mõtlemise järele pääjoontes üles lugeda: 1) milleks miski kõlbab, saab, muutub, jääb, tehakse, kutsutakse jne., näit. ei kõlba sulaseks, sai perenaiseks, läks punaseks, nimetati kõstriks, tõeks teha, paremaks arvata, valgeks värvida; 2) mis ametis, näit. on kooliõpetajaks Põlvas; 3) mis ajaks, kui kauaks, näit. lõunaks on töö valmis, sõitis aastaks väljamaale. — Teiseks oleks tulnud mainitud adverbide funktsiooni vaadata. Näeme, et ta just muud ei näita kui tegemise viisi ehk kommet, näit. laulab ilusasti, usun kindlasti jne.; selle kõrval jäävad üksikuteks ja ka väga vähe lahkuminevaiks näitused nagu tulen aegsasti, on igavesti noor. Nõnda ei leidu mingisugust funktsiooni lüli, mis neid adverbide oleks translatiividega ühendanud ja mitte siis ka võimalust, et translatiivi *-s-i* asemele adverbide *-st* oleks analoogiliselt tekkinud.

Juba see järeldus oleks tarbetumaks teinud muude tõenduste otsimise. Aga needki ei anna meile palju jaatavat. Mis tähendab segimineku võimalus inessiiviga kogu lõunapoolsel translatiivi *-st* alal, kus inessiivis ei ole *-s-i* olnudki, vaid *n, h* või *hn* (*jalan, jalah, jalahn*). Kirjutaja oleks pidanud vähemalt seletust täiendada tähendusega, et translatiivi *-st* sai

oma alguse põhjaeesti idamurdeist ja lagunes säält sügavale kuni setu murreteni.

Ongi tõsi, et „moderniks“ saanud vormid väga kiiresti ja kaugele levinevad, kuid käesoleval korral võiks põhjaeesti vormide rändamine setudeni ainult millegi kolonisatsiooni oletusega usutavaks saada. Ja viimaks ei ole igatpidi kindel seegi väide, et *-st-*ga translatiivide ja *-st-*ga adverbide ala geograafiliselt üksteist kataks, nagu seda kirjutaja isegi juba mööndab; näit. Kavastust on mul (ilusast, vanast jne.) kõrval häste, alaste, kuna lõppkaduga adverbid vist täitsa tundmatumad ei ole ka alal, kus translatiivis *-st-*d ei esine. Muidu ongi kogu sel geograafilisel asjaolul, millel uue seletuse raskuspunkt lasub, minu arvates siin üsna vähe lähendust.

Aga arvustaja kohus on võimalust mööda ka uue, oma teada parema seletusega esineda, ja selles mõttes tuleb mag. Saareste eelolevat katset tervitada. Sama kohus nõuab ka mind midagi positiivset asja valgustamiseks esitama.

Muidugi on selge, et translatiiv kogu sel alal, kus *ks > ss* muutust tuntakse, *s* lõpu on saanud. Võib olla, et see *s* rõhutamata seisukohas ka *s-*iks lühenes, aga igatahes lause sees, konsonantide eel, oli teda tegelikult raske lühikesest *s-*ist lahutada (näit. *suures mehes kasvand*). Nüüd tahaksin uskuda, et ka elatiiv samasuguse kuju omandas. Nimelt olen varem, vepsa keele suhteid silmas pidades, kus *-t* sõna lõpul ka *s-*i järel häälikseaduslikult kadunud on, ka eesti keele kohta samasugust muutust oletanud (vt. Lõunavepsa häälikajalugu § 55—60). Ei ole küll võimalik olnud *t* kadumise kohta *s-*i järel otsekoheleid tunnistusi leida (vrd. siiski Rossiniuse alati korduvat partitiivi *hendaš 'ennast'*, näit. lhk. 22, 82, ning Mülleri *rišti ning muhš willetšusš*, lhk. 34, *tewš willetšusš ning hēdda*, lhk. 36 — vahest juhuslikud?), aga kaudseks tunnistuseks oleks juba see teistes keeltes konstateeritud tendents, et sõna otsa sattunud *t* on kadule aldis (vrd. ka eesti *õlu*, *neitsi*, samati *suurt*, vist analoogiline pro **staur*, murd. *karan < karand* jne.) Kadu oli siin ometi ainult lausefoneetiline: *t* kadus teatavais seisukohtades, vähemalt sõna absoluutses lõpus (näit. **tuleb metsas*), jäi aga teatavais seisukohtades, võib olla ainult vokaali eel, püsima (näit. **metsast on tulnud*). Näeme vanast

kirjakeelest, et niisugune lausefoneetiline kadu ja püsimise vaheldus tuli ette ka lõpp-*n*-i juures, kus kaduedustus üldistuski, välja arvatud verbide 1. isik (näit. *anna*), kus jällegi, funktsiooni tähtsuse tõttu, *-n* üldistus. Sõna lõppu sattunud *st* ühtumis, näitab aga *-t* olevat igas küsimusse tulevas rühmas nii oluline tüvesse kuuluv osa (vrd. näit. **kaus : kausta, *kivis : kivistu*) või iseäralise funktsiooni kandja (vrd. part. *meest, kirvest, oli¹. suurest*), et tema analoogiline üldistumine üsna loomulik elat.

Kui nüüd näit. lausest *tuli metsas* või *tuli metsas koju* asemele sai *tuli metsast koju*, siis on arusaadav, et ka lause nagu *suures mehes kasvís* omandas kuju: *suurest mehest kasvís*. Elatiivi ja translatiivi vormiline ühtesattuvus, mis algusest ainult osaline oli olnud, muutus täieliseks, ja nõnda pidi elatiiv — et pilllikult ütelda — tahes või tahtmata võtma ka translatiivi funktsioonid oma kanda. Assostiatsiooni seadused (analoogia) muretsuvad küll harilikult selgust keelde, kuid nagu näeme, haaravad nad mõnikord liig ruttu esimesest võimalusest kinni ja juhatavad viimaks vormideni, mis selguse mõttes kõige paremad ei olegi.

On tõenäollik, et kõnesolev *-st* lõpuga translatiiv sai oma alguse kuskil lõunaesti piirkonnas, säält põhja ja hommiku poole lagunedes. Põhjaesti praeguse *-st* alal on ju *ks > ss* piiratud ulatusega, ja nii siis ka translatiivis vähem segimineku võimalusi olnud. Vahest ei oleks ka inessiivi *-s* suutnud ennast *-st-ks* saamise eest hoida, kui muutus kuskil põhjaesti murdealal oleks alanud; lõunas ju inessiivis *s-i* ei ole olnudki.

*

Eelolev seletus põhjeneb siis oletusele, et sõna lõppu sattunud *-st* kaotas oma *t*. Võib olla, et Eesti murrete põhjalikum uurimine edaspidi seda oletust kinnitab, ja siis ei ole midagi põhjust siin antud seletuse juures kahelda. Tahaksin aga veel üht teoreetilist võimalust puudutada, mis päält näha rahuldava seletuse *st*-translatiivile võiks anda ilma kõnesoleva oletuseta.

¹ Võib olla, et lõunaesti nom. sg. *kivistu, haavistu, kõvistu* jne. seletubki nõnda, et üldistati ühes *t*-ga ka lõppvokaal, nagu sääl näit. **pauki < paukin, paukina*) asemele *paukna* on saanud.

Järgsilpide *ks* muutus teataval alal häälikseaduslikult *ss*-iks, ja nõnda tekkis ka translatiiv *suuress* (resp. *suures*), *mehess*, *õpetajass* jne. Teisis murdeis oli aga *suureks*, *meheks* *õpetajaks* jne., ja et nõnda ka kirjakeeles, mille pärast niisugustel vormidel kõik eeldused olid ka *ss*-vormide alale laguneda. SääI ei olnud aga järgsilpides (kohati mitte ka esimese ja teise silbi vahelgi) *ks*-i ülepää enam olemas, see oli nagu võõraks häälikkombinatsiooniks saanud. Niisugusel puhul paigutatakse asemele, s u b s t i t u e e r i t a k s e, miski oma murde foneetikale kohane häälik või häälikkombinatsioon, ja nõnda, võiksime oletada, võeti ka translatiivi sissetungiva *ks*-i asemele *st*, olgugi, et sellega translatiiv ja elatiiv kokku langesid.

Niisugune substituatsioon, mida sagedastigi raske on eraldada lihtsaist „häälikulisist komistusist“, oleks alguses üsna väikese ringkonna keeles võinud esineda. Uus joon, millel modernsuse maik juures ja mis inimeste foneetilistele võimetele raskusi ei tee, laguneb ju väga kiiresti laiali. On näha, et translatiivi *st* püüab meie päivilgi nooremate keeles maad võtta sääI, kus vanemad veel *s*-translatiivi tarvitavad.

Selle substituatsioon-seletuse juures on ometi geograafilisel vaatekohal väga tähtis osa. Muutus oleks võinud muidugi alata ainult sääI, kus translatiiv *ks* naabrite oma oli, s. o. igatahes ainult põhjast lõuna poole lagunedes. Olen varem arvanud, et setu murdealal esinev translatiivi *st* põhjapoolsemast *st*-alast eraldatud on. Niisugusel korral ei või setu murretes substituatsioonist juttu olla, sest translatiivi *ks*-i ei ole sääI läheduseski. Ja kuigi translatiivi *st*-ala katkemata kuni setu murreteni jatkuks (nagu mag. Saareste eelolevas kirjutuses võimalikuks arwab), on siiski liig raske uskuda, et see modernismi maiguline joon oleks põhja poolt setu murreteni suutnud tungida. Ja see teeb kogu substituiooni oletuse tegelikult nii kahtlaseks, et teda vaevalt on tarvis tõsiselt arvessegi võtta.

Seda puhku ei näeks ma siis translatiivi *st* seletuseks muud teed, kui selle, mis viib meid oletama piiratud *st* > *s* muutust ja elatiivi ja translatiivi kokkulangemist, nõnda et pärastisel elatiivi *st* üldistusel ka translatiiv *st* kaju omandas.

Lauri Kettunen.

Eesti etümoloogiad.

1. e. karikas.

Karikas, gen. *karika*, lõunamurd. *karik*, o, paiguti *kaarikas*, tähendab 'Kelch, grosses Wein- oder Branntweinglas, das breite Eisen im oberen Mühlstein', õie-k. 'Blütenkelch, pumba-k. 'Pumpenstiefel'.

Eesti sõna on germani algupära.

Kõige lähemana tuleks mõelda saksa *Kelch* sõna vanemat kuju, mis on kuulunud **kalik*; vrd. muin.-ülas. *kelich*, muin.-saksi *kelik*, mis laenatud on ladina sõnast *calicem* (*calix*) ajal, kus veel hääldati *kälükē*. Sõna on germani keeltesse laenatud enne ladina *c* muutumist *s*-ks ja enne kui germani rahvad ristiusku olid läinud. Vt. Fr. Kluge, Et. Wb.⁸, *Kelch*.

Eestikeelse kuju *r* (*karikas*, mitte *kalikas*) sunnib siiski otsima eesti sõna originali Skandinaavia keeltest. Vrd. eriti muin.-isl. *ker* < **kari* (gooti *kas*) 'Gefäss'. Mis tähendusse puutub, tuleb ka Skandinaavia keeltes oletada tähendust 'peeker': lapi *gærra*, *gierra*, mis seletub nimelt muin.-isl. *ker* kujust, tähendab 'calix'. Vt. Thomsen, GSI ltkd. 54, 55, 121. Tähenduse arenemiseks vrd. muuseas lad. *calix*, mis peale peekri tähendab ka kaussi ja astjat.

Nii siis tuleb eesti *karik* (-*k* < -*kko*) ja *karikas* kujusid seletada tuletisteks. Tuletusaine -*ik* < -*ikko* ongi eestis (nagu soomeski) üleüldine nimelt nõude nimedes; näit. *nurmik*, o, u 'Milchbütte' (vrd. *nurm*, e 'hölzernes Deckelgefäss'), *kehik* 'halbes Lof (von *keha* Holzgefäss)', *lüpsik*, o, u 'Melkkübel, Melkgefäss' (vrd. *lüpsma*, *lüpsan* 'melken'); *lännik*, o, u 'Gefäss, Bütte', *piima-l*. 'Milchbütte', vadja *lännikko*, s. *lännikkö* 'bunka, bytta', *lântymys* 'flackt mjölkkr', veps. *lätik* (< **lättikko* < **länättikko*)¹; tähele panna samati soome *haarikko*, *hanhikko*, *puolikko*, *nelikko* jne. -*kas* tuletusliide on sagedasti astunud -*k* liite asemele; vrd. näit. *maasik*, o, e, haril. *maasikas* 'Erdbeere', *mustik*, e, haril. *mustikas* 'Schwarzbeere, Heidelbeere'.

¹ Eesti. vadja ja vepsa sõnad on juba Ahlqvist rinnastanud, Kulturw. 141.

Kaarikas on rahvaetümologia; vrd. *kaar*, e 'Bogen und allerlei Bogenförmiges, Kreis'¹.

2. e. reede, liivi brēdig.

Eesti reede, gen. reede², Pärnu murdes ka reedi, gen. reedi, on silmanähtavalt alasaksa algupära. Vrd. alas. *vri-dach* 'Freitag'; *de gude, stille* 'Karfreitag' ja teiselt poolt *vrede-dach, -dage* 'treuga, fedus, inducie; im eig. Sinne die kirchl. Festtage, die Marktstage, in jeder Woche Donnerstag bis Sonntag und sonst jede Zeit des Schutzes und Geleites'.

Eesti sõna lähtekuju on olnud **rētaye*. *γ* häälikseadusliku kadu järgi 2-se ja 3-nda silbi vahelt on ka *ae*-st samati häälikseaduslikult kujunenud *ē*; vrd. näit. gen. *jalge* < **ialkaden* ehk *tulge* < **tulkade*.

γ-lise kuju poole juhatab ka liivikeel, kus selle päeva nimi kuulub *brēdig*, mitm. nim. *brēdigəd*, ka *breidig* √ *breidigəd*; *brēdin* 'am Freitag', Liivimaa surnud murdes on olnud *riedin*.

On tähelepandav, et eesti alas. laenudes on *fr*-e esindajaks seaduslikult *pr* (peale nende murrete, kus kaks konsonanti sõna algul on nüüdki veel tundmatud); näit. *proua* < alas. *vrou(u)we*, *preili* < alas. *vrowlīn*, *vrou(u)welin*.

Kas oleks ehk sõna reede võimalikult tulnud keelde pisut varemini liivi keele vahendusel või ehk oli sõna tulnud Viljandi kaudu (seal kõneldakse ju nüüdki veel näit. *roua kukkus ros-kaga raavi*)?

Enne reede sõna lainamist on eestlased seda päeva arvatavasti kutsunud **vīdes pāiv(ā)*; vrd. vene *пятница*, läti *peektdēena*. Võib olla, et reede tähtsus katoliku kultuses (tähelep. näit. e. *suurreede*, s. *pitkäperjantai*) on andnud põhjust selle päevanime laenamiseks alasaksa murdeist.

¹ Kuju *kaarikas* esineb samal alal, kus ka *määletama*, *aavaldama*, *määratsema*, *aavalik* jne., nii et siin nähtuse iseloomi teistsugune paistab.

Toim.

² Lõunamurdeis on esimese silbi pikk vokaal *i* värvinguga, paiguti pea-aegu selge *i*.

3. e. *mogl*.

Eesti *mogl*, gen. *mogla*, ka *mugl*, gen. *mugla*, isegi *mügl*, gen. *müglä* (mu enda kuulumist mööda harilikult *mugöl* ehk *мыгыл*, gen. *mugla*, *мугла*) tähendab Wiedemann-Hurt EWb järgi 'scharfe Lauge (b. Seifekochen nachbleibend, = seebi alone)'. Mu keelejuht Rõngu kihelkonnast seletas sõna *mugöl* (gen. *mugla*, part. *mukla*) järgmiselt: *üt's kõva lipõ, tuhast tetü' ja lubjast*, ning ütles, see olevat sama kui Tallinna murde *leheline*.

See sõna, mida minu teades tarvitatakse ainult lõunaeesti murretes, tuleb seletada samast allikast saaduks kui eesti *vigl*. Vt. s. a. Virittäjä lhkd 34—35¹. Sõna algupäränd on vene *мыло* 'die Seife', kuid siiski mitte selles häälikkujus, vaid muistse Pihkva venemurdelises kujus **мыгло*. Eesti keel on tõenäolikkult häälik *ы* substitueerinud *u*-ga, nii et *mugl*, *mugöl*, *мыгыл* oleksid siis ootusele vastavad kujud. Vrd. näit. karj. *bobuli* = v. *бобыль*, *kaputta* = v. *кобыто*, *kosuri* = v. *козырь*, *promižl'a* = v. *промысль*. *o*-lised kujud (*mogl*, *mogel*) põhjenevad vist (hilisel?) *u* \sim *o* vaheldusel, mille kohta lõunaeesti murdeist võib tuua mõningaid muidki näitusi.

4. eL *mõlk*, gen. *mõlga*.

Lõunaeestis leidub *mõlk*, gen. *mõlga* 'Milch, welche anfängt sauer zu werden, reckige Milch'; sellest tuletis *mõlkijas* (*mõlkjas*) 'dick, trübe, im ersten Stadium des Verderbens befindlich (von Flüssigkeiten)', m. õlut 'trübes, verschaltes Bier', m. piim 'reckige Milch, Milch im Beginn des Sauerwerdens'.

See sõna on ilmselt slaavi algupäraga. Selle taga on vene *молоко* 'piim' sõna algkuju **melko*, mis oleks lõunaeestis häälikseaduslikult andnud kuju **mõlkka*, lõppkadu tõttu hiljem *mõlk*.

Lõunaeesti eriline tähendus põlvneb sellest, et murdes on varemalt olnud piimal oma nimetus (*piim*, gen. *piimä*).

Sõna häälikkuju järgi otsustades on pidanud sõna laenamine sündima õige vara. Ulatusala järgi otsustades on see kuulunud sellesse slaavi laenude kihti, mis lõunaeestisse on valgunud muinaspihkva murdest.

Heikki Ojansuu.

¹ Käesolev sõnaartikkel on kirjutatud a. 1911.

Etümoloogilised märkused II¹.

11. eP. *kalits*, *kulit* jne.

1. eP keelealal on laialdaselt tuntud vananev sõna *kalits*, gen. *kalitsa* ~ *kalitse*: Jõhvi *kalits* (: part. pl. *kalitso*) 'püksi, kuue jne. tasku' (van.), Lüganuse *kalits* (van.) ~ *task* (uuem), Ambla, Järva-Jaani, Järva-Madise *kal'its* 'vanaaegsete pükste tasku', Türi *püksi kal'its*, Juuru (püksi) *kal'its* 'tasku vanaaegsetel lakaga pükstel', Harju-Madise, Risti *kalits* 'muistsete pükste tasku', Lääne-Nigula *kalits kõrvas* (naljaütl.), Kullam. *kintspüksi kal'its* 'tasku vanaaegsetel takustel kintspükstel', *kalits kõrvas* (van., nalj.), Vigala *kalits*, gen. *kalitse* 'sisemine tasku (eriti pükstel)', Velise *püksi kalits* (van.). Sõna näib tundmatu olevat saartel (negatiivsed teated Ansekülast, Karjast, Käinast, Pühalepast), kuid paiguti ka mujal Põhja-Eestis (Simuna, Vändra, T. Maarja), niisamati Lõuna-Eestis (negat. t. Karksis, Rāpinast, Setust). Ka sugukeeltes näikse tüvi puuduvat. — Göseken ei näi tähendatud sõna mitte tundvat, küll aga A. Thor-Helle: *kalits* 'die Tasche, Ficke' ja *Hupel*^{1,2}: *kalits*, a, 'Tasche, Ficke' r. [= Tallinna keel]. Vististi nende allikate põhjal on Wiedemann (EWb) selle sõna ekslikult uude kirjaviisi kahe II-ga transkribeerinud: *kal'its*, g. *kal'itsa*, *kal'itse* 'Tasche, Hosentasche'. — Kirjakeeles on *kalits* leidnud tarvitust nii vanemas kui ka uuemas: Arwelius, *Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat* (1790), lhk. 65 „õppetaja... wöttis omma nugga kalitsast“; J. W. Jannsen, *Õpõppa esimesesed Rõõla-Suttud* (1854) I 25: „teine käsji pükfikalitses“; Ed. Vilde, *Külmale maale* 61: „Pista raha kalitsasse ja pea suu“, Prohvet *Maltsvet* 561: „tal pidi... hõbedat kalitsas kõlisesema“; Aug. Kitzberg, *Rätsep Õhk*² 42: „... kes te ... pressrauda kalitsas kannate“.

Ei ole vähematki kahtlust, et tähendatud sõnas meil vene laen ei esineks, vrd. *калитá ж.* 'сума, сумка, киса, мѣшокъ, зень, подвѣсной карманъ, торба' (Dal), väikevene *kalýta*, *kalýtha* 'Geldsäckel; lederne Umhängetasche', mis türgi keelest laenatud (vanemas põhjatürgis **qalita*, nüüd *qalta*, mis omakorda arabia keelest pärit, vrd. *Berneker Sl. et. Wb.* 474).

¹ Vt. EK 1922 15—24, EKirj. 1921 179—181, 334—337.

2. Mõnedes läänepoolseis mannermaa murdeis leidub samas tähenduses sõna *kulit*: Tõstamaa *püksi kulit, pane kulitu!* Audru *kulita*, Mihkli *kullita* '(rippuv) tasku', *võta kullita kaasa! pane kullitasse!* (haruld., nalj.)¹. Kaugemal näib sõnakuju puuduvat (negat. teated Ansek., Märjam., Ristilt). Vanemais sõnas-tikkudes leidub see ainult Hupelil²: *füßliß*, pl. 'Schubsack'. r., samati Wied. EWb.: *kul'l'it*, g. *kul'l'iti*, *kul'l'ita* (P, W) (*kulit*, g. *kuliti*) 'Tasche'; *kulits*, g. *kulitsa* in *sõa-k*. 'Patrontasche'.

Ka nimetatud tüvi on tõenäoliktult laen, kuid mitte slaavi, vaid balti keeltest, vrd. läti *kule*, -es, (Lth. *kulle*), 'ein kleiner Sack, Brotsack, Tasche, Reisebündel, der Netzbeutel' = *ahmis*. *Nabagu-kule*, 'Bettelsack'; *kulenes*, -u, 'der Dudelsack', Nerft [in Kurland]; *kulineeks*, -a, 'ein Bündelträger'. Wit. [cbstkisch]. (Ulmann). C. Elvers'i (1748) ja G. Fr. Stender'i (1789) sõnastikkudes leidub sellest ka dimin. *kullite*, 'ein Säckchen, it. Tasche' (-ite, on teatavasti diminutivne suffiks). Ka leedus esineb *kulis*, -ies, Subst. f. 1. 'die Hode, der Hodensack'; 2. auch nach K. 'der Sack am Fischergarn'; 3. 'ein lederner Sack' oder 'Schlauch'. [*kuljtas*, -o, Subst. m. bei K. = *kulikas* 'ein Geldbeutel']² (Kurschat).

Peale ilmsete laenude eP *tasku*, eL *karman*, eP *kalits*, *kul(l)it* on 'tasku' tähenduses meie keelealal veel sõnad: eL *kaugas*, gen. *kauka* 'tasku meesterahva särgil' (Karksi: *ammel olli kaugaš, raha olli kaukan*) 'ja Saaremaa (Anseküla) *nääps*, gen. *nääpsu* 'naisterahva kuue tasku', mis ehk omad sõnad võiksid olla.

12. e. *koot'*, pl. *kood'id*.

Sõnal *koot'* eraldab Wied. EWb kolm eri tähendust: 1) 'Dreschflügel' (eigentl. der Klöppel daran, cf. vart), *kooti lööma* 'dreschen'; 2) 'Köte, Gelenk über der Fessel (am Pferdefuss), Fersengelenk, Ferse, Hacke', *kootide peal istuma* 'auf den Hacken sitzen', *kootide peal jooksuma* 'geduckt

¹ Ka Kõpu poolsaarel (Rõigi kih.) esineda *kulit* (Käina rahva teadmist mõõda). Kas mitte Tõstamaalt või Audrust õpitud, mille randadel hiidlased iga aasta pikemat aega kalal käivad?

² [] = „nicht völlig bekannten Wörter, für deren Richtigkeit ich keine Garantie übernehmen möchte“ (Kurschat, II, Hk. XI).

laufen', püksid kootide peal 'die Hosen sind zur Hälfte heruntergelassen', ei saa püksa kootide pealt ära = 'er hat einen starken Durchfall', koot'-piip 'Pfeife mit biegsamem Stiele'; — 3) 'das Sternbild d. Orion (auch taeva koodid und reha genannt). Neist tähendustest teine (harilikult elajaist: „koodi ots“ = sääreluu alumine ots, „singil löödi koodi ots maha“; ainult pilkavalt ehk põlgavalt ka inimeste [jala alumise osa] kohta: „andis talle mööda koot'a“ jne.) näib olevat esialgne, algupärane (peaks seega sõnastikus esimeses järjekorras olema), ning omane vist ainult eP murretele (eL murdeis näikse harilikult tarvitavat *põkk* [*< põtka*]: pl. *põka*, vrd. Karksi *jala põka* 'veise, lamba jne. koodid, alumised jalaliikmed', Helme *tsea, lehmä põka*; ka Kodaveres¹ *põtk* 'bein [von Tieren]²), näit. Juurus *sea koot'*, Türil (hobuse, sea jne.) *koot'*, Märjamaal *püksid koot'e peal* 'püksid rebade peal', Kihnus (andis) *kuetõ piäle* '(lõi) mööda kootisid, m. jalgu', Käinas *vahed koodid* *v tepsud* 'lamba, sea ehk vasika jala koodid, puhastatult, söögiks tarvitatud', (inimese kohta) *püksid kootide peal* jne. Siit on arenenud järgmine, metaforlik tähendus 'elaja koodi, elaja jala kujuline rehepeksu vart' (mis riist veel ainult Põhja-Eestis paiguti tarvitusel) ja siis uuem 'rippuva kolgiga vart, pint, lääger'³, milles sõna tuntud ainult Kesk-Eestis (Põhja-Tartumaa, Põhja-Viljandim., Kesk-Pärnum.) ja Lõuna-Eestis (T. Maarja, Puhja, Võnnu, Sangaste, Räpina, Petseri, Helme, Karksi). Sellest tähendusest on omakorda metafori põhjal arenenud kolmas tähendus 'orion, varda tähed, reha tähestik' (Lõuna-Eestis).

Kõigis kolmes tähenduses näib sõna *koot'* sugukeeltes puuduvat.

¹ Kettunen MSFOu XXXIV 6.

² eP murdeiski esineb *põtk, põtkad* 'jalad, koivad inimesel ehk loomal' (pilkl.), näit. „*küll sool oo agu põtkad!*“ (Vigala), ning verb *põtkuma* 'tampima, sõtkuma (jalgadega)' (Läänem., Pärnumaa).

³ Sõna *vart* (s. *varsta*) esineb saartel, Läänemaal, Põhja-Pärnumaal, Harjumaal, Järvemaal, Virumaal, kuna *pint* leidub paiguti loodepoolseis murdeis (Mihkli, Martna, Risti, Rapla, Kose) ja *lääger* Hiiumaal (Käinas), 'rippuva kolgiga varustatud koodi' tähenduses, mille kõrval aga *varp* (gen. *varba*) 'köver, koodikujuline vart, koot'.

Lähemal vaatlusel selgub meile, et nagu ülemal nimetatud *lääger*, *läger* laensõna on (vrd. lõunarootsi murd. *plägel* < alas. *plēgel*, *plēgel*, Falk-Torp, Norv.-dän. etym. Wb. 836 sub *Pleil* ja Fr. Weigand DWb I 549 sub *Flegel*; saksakeelne kuju näib omakorda laen olevat hilisladinast, *flagellum*, vrd. ka prants. *fléau* 'vart'), nii ka *koot'* laenatud on, nimelt alasaksa murretest: vrd. keskalas. *kote*, *kute* 'Huf, Klaue, Knöchel, Würfel' (millest saksa kirjakeele *Köte* 'Gelenk am Pferdehuf'), muin.-holl. *kote*, uusholl. *koot*, muin.-friisi *kate* 'Knöchel, Gelenkknochen' (Weigand DWb. I 1130 sub ¹*Köte*; Kluge EtWb. 257 sub † *Kote*).

13. eL *kurst*.

Dr. M. Weske on Слав.-финск. культ. отн. 227 ühendanud eL *kurst*, gen. *kursti* (*kurst*, gen. *kursta*) 'kimp, peotäis, (lina) peo' vene sõnaga *зорсть*, muin.-sl. *grōstь*. Olgu siin tähendatud, et see lääne-soome keeltest ainult eestis esinev sõna¹ sama hästi ka lätist laenatud võib olla: *gurŕte*, -es, 'eine Flachs-knocke', L. [= Jakob Lange, und sein Lexicon], Spiess [Schulmeister in Samiten, Kurl.] u. a. auch *grìhŕte*, -es, u. *grìhŕts* (*greet*), 'etwas Zusammengedrehtes, gewöhnlich zusammengedrehtes Heu, eine Griefte (20 Pfd.) Heu'; indess kann auch anderes Zusammengedrehtes damit bezeichnet werden, z. B. Flachs (*gurŕte* = *grìhŕte*). Bergm.: *grìhŕts*, -*tŕcha*, 'ein Strohwisch' (Ulmann); *Gurŕta ta*, 'eine Flachsknocke' (Jak. Lange, Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, Mitau 1777). Et sõna eestis mitte just kõige värskemate laenude hulka ei kuulu, näitab asjaolu, et tüvest juba mitmeid tuletisi on jõutud soetada: *kursteline* (d) 'der mit Branntwein im Dorfe umher geht, um dagegen Flachs zu erbetteln'; *kurstetama* (d), *kurstma* (d) = *kurstel käümä* (Wied. EWb). Sõnastikus registreeritud on sõna küll esimest korda alles Hupelil.

¹ Vadja keeles esineb küll, nagu prof. L. Kettunen lahkelt teatab, sõna *kursi*: *kursi* (pro *kurssi*: *kursi*, *ss* < *st*) tähenduses 'kolmest leivakihist ülestikku kokkupandud pulmaleib', kas sel aga kõnesoleva tüvega kuidagi ühendust on, ei ole selge.

Sõna *laugas*, gen. *lauka*, tähendab Wied. EWb² järgi: 'Loch, Vertiefung, Wasserloch im Morast (zum Flachsweichen benutzt)', *laukad vilja sees* 'kahle Stellen im Getreide', *mere-laugas* 'Vertiefung im Meere', *leu-laukad* 'Vertiefungen, in welchen Flachs weicht', *ris't-laugas* 'Vertiefung im Morast mit schwimmenden Inseln', *lauka-raba* 'verwachsener See', *lauka-puu* 'Schwarzdorn (*Prunus spinosa* L.?)'. Sõna esineb veel Wiedemannil kujudel *laubas*, g. *laupa*, *lauk*, g. *laugu*, *laukjas*, g. *laukja*, *lõuk*, g. *lõuga*, kõik samas tähenduses. Nimetatud tüvega sõnad on ka *laugatus*, gen. *laugatuse* 'Lache, Pfütze', *lauk*, gen. *laugu*, *laugi* (*lauge*, gen. *lauge*) 'flache, niedrige Stelle', l. koht 'Untiefe', *laukane*, gen. *laukase*, *laukatse* 'voll Vertiefungen, Wasserlöcher'. Ka Soomes leidub *laukku*, *laukun* 'hāl, öppning [auk, avaus] (Lönnr.), Lõuna-Soomes (Tuusulas, prof. L. Kettunen) teadaande järgi) *laukku* 'porilomp, auk teel'. Samasse sõnakonda näikse kuuluvat ka s. *laukka*, s. 'mellanrummet l. öppningen mellan ett par stöttor i laxpatan [= vaheuum ehk avaus lõhetõkete tugede vahel]'; kun on lyöty patoa moniailta laukkoja, merroitetaan (Lönnrot, Lisävihko); E. S. Yrjö-Koskinen, Suom.-Ransk. San., seletab seda 'ouverture'. Muis lähemais sugukeeltes leeb sõna tundmatu olevat.

Sõna näikse omane olevat pigemini eP murretele (Lõuna-Eestis tundmata igatahes Räpinas). Vrd. Mihkli *laug*, gen. *lau*, p. *laugo*, 'soo ehk raba auk, mülgas (kuhu loom või inimene uppuda võib)', *muja-laugos sehes* = muda-laukas sees, *raba laud* (pl.), *va laug-raba*; Juurus: (raba) *laukad*, *lauka angud*.

Sellega võiksime rinnastada nii häälikuliselt kui tähenduslikult leedu sõna *laūkas*, -o, Subst. m. 'das Feld', *laūkana*, urspr. 'nach dem Felde zu, in's Feld', heisst jetzt besonders in der Abkürzung *laūkan* od. *laūku*, 'nach aussen, hinaus' (Kurschat). Berneker, Sl. et. Wb. 739, seletab sõna *laūkas* 'das Freie, Feld'; eigentlich „Lichtung“, ning võrdleb sõnadega: muin.-ind. *lókás* 'freier Raum, Platz', lad. *lucus* 'Hain', muin.-ülas. *löh*, muin.-isl. *lō* 'bewachsene Lichtung, niedriges Gebüsch'. Lätis esineb sama sõna kujul *lauks*, -a, 'das freie Feld; der Acker'. *Laukā*, 'draussen', *eij laukā*, 'geh hinaus'; *laukas dārbs*, 'Feldarbeit' etc. (Ulmann).

Sõna algkuju on muidugi *lauk*, teised aga hilisemad arendid. Vahekord *lauk* ~ *laugas* on eesti murretes harilik, vrd. *künk*, *kink* ~ *küngas*, *mülk* ~ *mülgas*, *rünk* ~ *rüngas*, *unk* ~ *ungas* jne. Sõna muistne, esialgsem tähendus näikse olevat 'ava, lahtine koht', millele õige lähedal on veel eestikeelne tähendus lauses „laukad vil'ja sees“ ning s. *laukka* tähendus. Järgmine aste arenemises võis ehk olla 'tasane lage koht, väli' (kust ka leedukeelse kuju praegune tähendus 'väli, põld'), mida veel esindab e. *lauk* 'flache, niedrige Stelle', ja viimaks spetsialsemalt 'lage, madalam, sügavam koht soos ehk rabas, mülgas; veelomp'.

15. e. *pal'i*.

Kuna laudadest tehtud, kolmel jalal seisvad ehk jalgeta pesemise nõud uuema aja kulturi tooted on (vanemal ajal ja harilikult veel praegugi on maal tarvitusel pesuküna ehk küürmold), siis on ka nende nimetused kas uuemad liitsõnalised kujundused, näit. eL (Võrum.) *kol'mjalg*, või laenud: (peaasjalikult eP) *van'n*, Alutaguse *lahanka*¹ (Jõhvi, Vaivaru). Viimaste hulka kuulub ka paiguti Põhja-Eestis (Harjumaa, Tallinn²) esinev *pal'i* ~ *pali* 'pesu vann (jalgega või ilma)', 'Wanne', k ü ü f - p. (k ü ü f b a l i), l i i v a - p. 'Scheuerfass, Waschtrog', l e i v a - p. 'Brotrog' (Wied. EWb.), vrd. alas. *balje*, keskalas. *ballye* (*ballie*), *balge* (holl. *balie*) 'Tonne, Kufe, Schöpfgefäß' (Weigand, Falk-Torp). Sõna on alasaksast ka rootsi rännanud (*balja*), kust vist ka pärit s. *palju* 'balja, pyts'. Algupärand leidub romaani keeltes: prants. *baille* = it. *baglia* (< keskklad. *bacula*).

16. e. *piirits*.

Meie vanemas kirjanduses esineb mitmel korral sõna *piirits* tähenduses 'timukas, piinaja; kohtuteender': „ülleandis temma piiritzade fette“ (H. Stahl, Kodu ja käsi raamat III 140), kõrvalolevas saksakeelses tekstis tõlgitud 'Peiniger'; „nendel olli fe rummal mõtte, et piiritz ütspäiniis innimeist peats mahhawõtma, tes

¹ V. *лоханка* ~ *лаханка*. Sõna on ka juba kirjanduses esinenud, murdelises kõnetekstis: „Talitaja nägu suur lahantkas laua otsas“ (Chr. Rutoff, Vastu vett, lhk. 76).

² Lõuna-Eestis, Tartum., Virumaal, Pärnum. ja Saartel nähtavasti tundmatu.

ennast on ülesponud" (Arwelius, *Ramma Josepi S. ja M. R.* 64—65), samas teoses, lhk. 64, joonealuse seletusega „Piritš, on se inuimenne, kes kohto polest on seätud kirjateggijad surmama“. Nähtavasti sama sõna esineb meil ka mõistatuses „Möllerölle mökatimid, köllerölle kökatimid, pani peale piiritse¹ paelad“, vastus: vokk (Eisen, Eesti rahva mõistatused² 89). Ka sõnas-tikkudes on nimetatud tüvi juba vanemast ajast registreeritud: büttel / p̄yritš. Hescher (Göseken 151), p̄iritš der Büttel (A. Thor-Helle), p̄iritš, e, 'der Büttel.' r. (Hupel¹), p̄iritš, e, 'Büttel, Scharfrichter.' r. (Hupel²), piiritš, g. piiritša, piiritse, piiritši 'Büttel, Scharfrichter', r a h a - p. = k r a t ' (Wiedem. EWb²). Hupel nimetab selle küll Põhja-Eesti sõnaks, kuid praegusel ajal näib see siiski olevat keelepruugist täiesti ununenud, kadunud (negativs. teated Jõhvist, Harjumaalt, Läänemaalt, Pärnumaalt, Saaremaalt, Karksis, Rāpinast, Setust). Võimalik, et see omal ajal nimelt Alutaguses esines, tarvitavad ju H. Stahl ja Arwelius teataval mōōdul Alutaguse murdeliselt värvitud keelt.

Ilmselt põlvneb see venekeelsest (viimasesse tatari keelest laenatud) sõnast *biričь* (D a 1: *бурюгъ м. бурчій, бурчъ* стар. татар. 'глашатай, объявляющій по улицамъ и площадямъ постановленія правительства, герольдъ; иногда родъ полицейскаго служителя').

17. e. pārdik.

Sõna *pārdik* 'väike, vilets, igerik olevus' on tuntud nähtavasti üldkeelisel, kuigi ehk sagedasti juba vananeva sõnana: Muhus *pārdik* 'alp, lõõp' (subst., adj.), Hanilas *pārdik* 'ahv', Vigalas *pārdik riie* 'kirju, lapiline, veidra värviga riie', Kullamaal *oled üks mailma pārdik koa!* (inimesest, kes midagi võõriti, imelikult, veidralt teeb), Ristil *oh sina va pārdik!* Simunas *pārdik* 'paha inimene, paha laps', Jõhvist *pārdik* 'väike vilets loom, vilets asi', Karksis *sa kuradi pārdik!* Rāpinas *pārdik* 'kõhn, väike olevus' (ka sõimusõnana): *missa kuradi pārdik mu lāõ ütlet!* Setus (Petseri) *pārdik* 'väike, lühike, vilets, kõhn olevus (ka sõimus.)'. Leidub ka paiku, kus sõna juba ununud näikse: Anseküla, Püha, Kihnu, Märjamaa, Juuru, Ambla.

¹ Vaevalt võib siin olla sõna piiritš '(kudumise) uig, nõel'.

Meie sõnastikkudes on *pärdik* seletatud järgmiselt: Affe / pertif / u (Göseken 103); pertif 'der Affe' (A. Thor-Helle); pärdif 'Affe'. d., pertif, -fo, 'Affe, Meerkatze'. r. d. 'Gaukler'. d. (Hupel²); *pärdik*, g. *pärdiku* (*peórdik*, g. *peórdiku*, *peórdik*) 1) 'Geck, Narr, Gaukler, Affe, närrisch, albern, wunderbarlich'; — 2) (d) 'verkrümmerter, kleingebliebener Fisch' (Wied. EWb.²). — Rosenplänter tähendab, Beiträge X 149: „Den Affen haben sie [= cestlased] mit einem eigentümlichen Namen belegt; er heisst perdik oder pertik“.

Õige sagedasti on seda sõna tarvitatud vanemas kirjan-
duses. Harvemini juba uuemas. Kõigepealt tähenduses 'ahv':

„Steif ennamist neil arm on hul,
Mifamma ni kui pärdikul“.

(Schultz-Bertram, Peegli pildid 46). „Rõddomaal kiusab lõopard kõige ennamist kaljokitsi, wana ja nori perdikuid ... tagga“ (Kreutzwald, Ma-ilm ja mõnda ... I 9, 1). „Pärdik puges ohkades puu otsa“ (Ansomardi, Elu-pudemed 169). Piltlikult tähenduses 'narr, lõöp olevus, veiderdaja': „Vibu Hannus oli ka küla pärdik, kes pidude pääl kõiksugusi tempa tegi“ (J. W. Jannsen. Kirjad² I 1, lhk. 52). „Oh sa viimane pärdik!“ (C. R. Linnutaja, Arthur ja Anna¹ 38). Tähenduses 'veider, imelik': „Agga seal maal tewad neumad wägga rutto pärdifut tempo“ (J. W. Jannsen, Perno Postimees a. 1857, lhk. 85). „... siis käänetakse nad [s. o. nimed] nii imelikuks ja pärdikuks, et...“ (E. Kirjam. S. Aastar. 1878 [VI]. Lisa, lhk. 9) jne.

Tähendatud sõnakujule vastab karvapealt, nii häälikuliselt kui ka tähenduslikult, praeguses läti kirjakeeles õige harilik sõna *pērtikis*, mida C. Elvers omas sõnastikus (Liber Memorialis letticus, a. 1748) harilikuma sõna *ērms* kõrval esitab: affe, Ehrms Pērtikis, Pērte. Kuid Langele (Vollst. d.-lett. u. lett.-d. Lex., 1772—77) tundub sõna haruldane olevat, sest ta tähendab: „Affe der, ta pehrtikke ehrms, soll einigen eine Meerkazze vorstellen“ (sõna puudub läti-saksa osas). Ka G. Fr. Stender, Lettisches Lexikon, a. 1789 ei näi seda sõna ise tundvat, vaid tsiteerib Elvers'i järgi: pehrte, pehrtikis, Affe. E. [= Elvers], samati ka Ulmann (Lett.-deutsch,

Wb., 1872): pehrtikis, -a, pehrte, 'die Meerkatze, der Affe'. E. [= Elvers].

Seega on meil tegu eesti ja läti keelele ühise sõnaga, mille esialgne tähendus on vist olnud 'ahv' (eestis praegu juba harva), hilisem aga (eestis) 'veiderdaja, narr; väike, vilets, imelik olevus', 'imelik, veider'. Või on ehk tähenduse arenemine ümberpöörduvalt sündinud, nagu mõnede muude keelte ahvinimetustelgi tähendus 'ahv' sekundaarne näikse: lad. *sîmia*, vrd. lad. *sîmus* 'tõntsi ninaga', muin.-alas. *merikazza*, keskalas. *merkatze* 'merekass; ahv' jne. (vrd. O. Schrader, Reallexikon² sub. Affe)? Kumb rahvas kummalt laenanud, ei ole ka mitte selge. Tõenäolikum paistab, et sõna läti poolelt eestisse on rännanud, sest läti keeles esineb ka suffiksita tüvi *pehrte*. Mis läti suffiksisse puutub, vrd. läti *nâms, -a* 'maja' ja *nâmikis (namikis)* 'majaehitaja; kojamees'.

Muis balti ega soome sugukeeltes ei näi sel sõnal vastet leiduvat.

18. eP *subrik* ~ *suprik*.

Küla simmani, pitspalli kutsutakse Lüganuse ja Iisaku kihelkondades nimega *suprik* ehk *subrik* (Lüganuses selle kõrval ka nimetus *säro*, mille ulatusala terve põhjapoolne Virumaa, osalt ka Harjumaa: Jõhvi, Lügan., Viru-Nigula, Haljala, Kadrina, Kuusalu idaosa; harilikult kujul *säru*). Tähendatud sõna on laen venekeelest, vrd. v. *супрядка*, pl. *супрядки* (tarvitusel lääne, põhja ja ida Venemaal; läänemurdeis häälдат. *супредки*), mille tähendus Da'l'i järgi kuulub: 'посидки, посидѣлки, вечеринки, вечерки, засидки, родъ помощи для пряжи; зимнее собранье бабъ и дѣвокъ съ прядками, туда же сходятся парни, тутъ поють пѣсни, играютъ и пляшутъ; обычно это пирушки, угощенье, по случаю сбора пряжи: хозяйка раздаеть лень, пеньку, пачеси, изгребѣ по горстямъ, дѣвки сносятъ пряжу въ условный день, и хозяйка угощаеть ужиномъ' (Толк. слов. великор. яз. sub Супрядка). Eestis ei näi *subrik* enam mitte linatalguid tähendavat, vaid lihtsalt 'pitspalli', mida mujal kodumaal kutsutakse mitmete eri nimedega nagu: *karap* (Järvam., paiguti Ida-Harjum., Lääne-Virum.), *kreeps* (Harju-Jaani), *klunker* ~ *krumpel* (Harjum., Läänem.), *simman* (Ida-

Pärnum., paiguti Viljandim. j. m.), *jubi* (Põhja-Viljandim., Ida-Järvam.), *lamakas* (Suure-Jaani), *käs'sik* ~ *käs'ik* (S. Jaani, Kõpu), *tunglas* (Tori), *ketas* (Põltsam.), *säru*, *jänt* jne.

19. eP *tagi*.

Sõna *tagi*, plur. *tagid* 'tipped', 'Zacken' leidub ainult eesti keelealal, nimelt loodepoolseis murdeis: *tagid* 'tipped' (Pärnu, Jaagupis), *tagid* 'linasest niidist tehtud sõlmekesed, mis muiste särgikäiste „rumpide“ (värvlite) otsa kaunistuseks õmmeldi' (Mihkli), (muistsel) *käkk-mütsil olid tagid ääres* 'kitsad pitsikesed, tipped' (Käina); *tagilene pael* 'siidi pael, millel tipped ehk tagid ääres, tarvitati vanasti tanude ja mütside ehtimiseks' (P.-Jaag.).

Sõna *tagi* on meile laenatud alasaksa murretest, vrd. kesk-alas. *tagge* 'Zweig, Zacke' (selle kõrvalkujud on alas. *tacke*, saksa kirjak. *Zacke*). Ka Skandinaavia keeltes leidub see tüvi: norra-taani *tagg*, *tagge*, rootsi *tagg*.

Sellest tüvest tuleb nähtavasti eraldi hoida (raud-) *tagid* ehk *takid* 'kleine Eisenkeile, Hammerschlag' (Wied.), 'Glühspan'.

20. eL *väkram* 'roheline kann'.

Karksi kihelkonna lõunapoolses osas on tuntud rohelse konna nimetus *väkram* ~ *väkräm* (puudub Wiedemannil): *väkrame röögive lohun* 'rohelised kannad krooksuvad loigus'. Põhja-Karksis tarvitatakse: *latse väkräm om egäl pool ehen; latse väkräm, missa väkerdet siin! Koessa oma väkrämege jälle läät!* 'kuhu sa oma nuku-imeteoga jälle lähed' (üliõp. A. Tamme andmed). Sõna on varemalt vist eL keelealal laiemalt esinenud, vrd. näit. Tartus tuntud pärisnime *Väkram* (nimekandjad osalt pärit Võisikult).

Lähemaist sugukeelist ei leia me sellele sõnale mitte vastet. Oletades, et sõna *väkram* koos seisab verbaltüvest *väkra-* ja suffiksist *-m*, võiksime seda rinnastada nii häälikuliselt kui tähenduslikult järgmise sõnaga: mrdM *véstrakš*, mrdE *vatrakš* 'Frosch', kus *-kš* on teatavasti suffiks, vrd. mrdE *ved'te-kš* (= veis) 'mullikas'. Eesti *v-*: mrd. *v-* kohta esivokaalseis sõnus vrd. mrd. *ved* = e. *vesi*, mrdM *ved'ams* = e. *vedama* jne. Eesti (ja soome) *ä*-le esi-

meses silbis vastab mrdM murdes ε : mrdM $t'ed'e$ 'ema' = e. *tädi*, mrdM $\check{s}ek\check{s}i$ = e. *hähn*, mrdM $\acute{s}e\acute{s}ed'ams$ = s. *särkeä*, mrdM $l'emb'e$ = e. *lämmi* jne. Eesti *e*-le ja *ä*-le esimeses silbis võib mrdE murdes *e* kõrval ka *a* vastata : mrdE $l'el'a$, $l'al'a$ = e. *lell*, *läll*. Mis e. *k* ja mrd. *t* vahekorda sõna sees puutub, võrreldagu mrdE $\acute{p}e\check{s}t'e$, $\acute{p}e\check{s}t\check{s}e$, mrdM $\acute{p}e\check{s}t'e$ ja e. *pähkel*, mrdM *käskäta-ms*, *kšt'äta-ms* ja e. *kiskuma*.

A. Saareste.

„Jaanist vend”, „Miilist õde”.

Eesti keele elatiivkäände funktsioone vaadates äratav iseläralist tähelepanu kirjakeeleski tuttav elatiiv-attribuut, mis pääsõna nime või ametit avaldab. Näit. *Minu Jaanist vend on linnas. Miilist õde sai mehele. Ta koolitas oma Kaarlist poja õpetajaks. Nõiast piirimees kükitanud tema aia taga* (Lattik, *Minu kodu*, lhk. 82).

Kui me selle konstruktsiooni tekkimist hakkame selgitama, siis tuleb esiteks võrdlusele samasugune elatiiv-attribuut, mis pääsõna laadi väljendab, näit. *puust hobune, nahast kasukas, suurest soost inimene*. Eelmine on ometi niivõrd spetsiaalne, et tema oleks võimatu sellest laadi tähendavast atribuudist tekkinuks seletada.

Meil ongi siin ilmsesti ainult selle translatiiviga tegu, mis ju — nagu eelpool olevais kirjutusis seletatakse — kaunis laialt on elatiivi sarnaseks saanud. Tuleb nimelt meeles pidada, et elatiivi asemel võib tähendatud kohal veel praegugi translatiiv esineda: *Reinuks poeg on tema juures. Ma tulen seda Kaeluks poega vaatama* (vt. W i e d e m a n n, Est. Gr. lhk. 338). Miks aga see ütetusviis ei ole üldisemaks saanud, tuleb vist suurelt jaolt sellest, et translatiiv predikatiiv-adverbiaali („on õpetajaks“, „saab õpetajaks“) käändeks on ja võiks segavamalt mõjuda kui elatiiv. — Kahjuks ei ole mul käepärast andmeid, kus paigus kumbagi ütetusviisi rahvakeeles tarvitatakse, kuid eeldan, et elatiivi kodupaik sääl on, kus translatiiv elatiiviks on saanud; kui see eeldus kinnitust ei peaks leidma, siis on kogu seletus küsitavaks saanud. Muidugi on *-st* konstruktsioon võinud

säält kaugemale laguneda, nagu teda ka kirjakeeles tuntakse, kus ometi *-st* lõpuga translatiiv tundmatu.

Meil on muidugi siin üks neist elliptilisist ütelist, mis eestile omased (näit. „puust hobune“, s. o. „puust valmistatud hobune“). Tarvis ainult translatiivi tähtsamat tähendusülesannet vaadata („Jaaniks ristitud, kutsutud, nimetatud poeg“ j. t. s.), et ka sellest küljest siin esitatud arvamisega ühineda.

Muidu on kõnes olev *-st* konstruktsioon sugukeelis — isegi liivis, mis ka elliptiliste üteliste poolest eestile lähedalt sugulane — võõras, nagu ka translatiivi *-st* eesti murretest kaugemale ei ulata.

L. K.

Murdesugemete kogumine 1922. a.

Aruanne ja väljavaated.

Kuigi Emakeele Seltsi põhikirjas § 1-s vähenõudlikult on nimetatud, et seltsi ülesandeks on „äratada huvi eesti keele tundmise ja uurimise vastu“, mõlkus juba algselt Seltsi asutajate meeles kavatsus asuda võimalikult kohe meie rahva tähtsama kohuse — nii haridus kui ka vabadus ja iseseisvus kohustavad — täitmisele, suuri pingutusi nõudva ülesande teostamisele: koguda, kirja panna võimalikult täielikult terve eesti keelevara sugemed, teiste sõnadega asuda korjama aineid tulevase täielikuma eesti sõnastiku, eesti murdesõnastiku, „Thesaurus linguae estonicae“ jaoks. Mis meie rahvaluule alal peaaegu juba sündinud, peaks ka keele alal teostatama, ainult uuematel, ajanõuetele vastavail meetodidel. Seda kavatsust oli harutanud, tööd osalt ka alustanud varemalt juba Eesti Kirjanduse Selts, kuid veneaegsete aineliste ja vaimliste olude kitsikuse, nõuetava eriharidusega töötajate puuduse tõttu võis meetodiline murdekogumine õige vähesel määral sündida. Loodeti enimini ehk tagajärgi laiemate hulkade kaastöö poolt, nagu seda sõnalise vanavara kogumisel oli kogetud.

A. 1921. leppisid E. Kirj. Selts ja Emakeele Selts omavahel kokku, mille põhjal eesti murdesugemete kogumine ja nende väljaandmise valmistus pidi tervena Emakeele Seltsi

hooleks jääma. Erilisel nõupidamisel, millest osa võtsid prof. J. Jõgever, prof. L. Kettunen, prof. J. Mark ja allakirjutanu, otsustati sellele tööle asuda laiemais piirides juba a. 1922 suvel; ning töö ettevalmistamine ja edaspidine juhatus usaldati nende ridade kirjutaja hoolde. Osaliselt oli töö siiski juba varemini, a. 1921. suvel ja talvel alanud, mil üliõp. P. Voolaine teekonnad Seltinghof-Aahofi ja Lutsi eestlaste juurde ning ka kodumaale, Hargla kihelkonda, ette oli võtnud, tööd prof. L. Kettunenil näpunäidete järgi tehes.

Alustatud töö korraldusel olid juhiks: 1. need kogemused, mis töö juhataja varemalt omandanud oli murrete uurimisreisudel kodumaal a. 1916—21, 2. tähelepanekud ja teated samasuguse töö kohta Soomes, 3. nõuanded mitmete Tartu ülikooli õppejõudude, eriti prof. L. Kettuneni poolt. Et töö tõesti teaduse nõuetele vastaks ja teatava kiirusega lõpule jõuaks, siis kavatseti kindlasti: 1. ainete kogumist mitte laiemalt haritlaste ja huviosaliste hooleks jätta, vaid kitsamat ringkonda, teatavat rühma spetsialista tööle rakendada, neid väärilise tasuga tööle kohustades, mis kindlate juhtnööride ja nõuete järgi peaks sündima; nõnda peaks võimalduma kogutud ainete täpipealsus, ustavus ja ühtlus. 2. tööd nõnda kavatseda ja korraldada, et see teatava aja (nimelt 10 aasta) jooksul lõpule viidaks. Selleks kõigele tuli töö kava ja juhtnöörid välja töötada, tarviliku ettevalmistuse ja eriteadmistega tööjõud leida ning ainelist toetust otsida.

Seltsi sellekohasele palvele tuli Vabariigi Valitsus lahkesti vastu, toetades ettevõtet 100.000 margalise abirahaga. Tähen datud summale lisas veel Eesti Kirj. Selts tänuvääriliselt 20.000 marka juurde. Nii võimaldus siis 10—12 stipendiaadi rakendamine suviseks tööks 1—2 kuu jooksul. Tööst osa võtma olid nõus keeleteaduse üliõpilased neiu Adele Jürgens, Hildegard Kasvandik, Hilda Osman, Linda Pärt, Alma Riisberg, Ann Tamm ja hr ad Aug. Anni, Julius Mägiste, Ants Oras, Oskar Parmas, Aleksander Tiitsmaa. Samast summast sai ka allakirjutanu toetust eesti keelealalt täiendavate ainete kogumiseks väitekirja jaoks.

Juhatus stipendiaatidele anti paaril vähemal asjaosaliste vahelisel ja ühel Emak. Seltsi koosolekul. Nõuded ja juht-

nöörid ilmusid trükis (Eesti Keel 1922 № 2, lhk. 53—57). Tööd otsustati juhtida neljas sihis: 1. sõnavara ja kõnekäändude kogumine (küsitlemisel aluseks võttes kõigepealt Wiedemanni sõnastikku), 2. lühema häälikajaloolise ülevaate soetamine iga kihelkonna¹ murdest, 3. (võimalikult fonografiliste) murdetekstide kogumine, 4. süstemaatiline kohanimede kogumine. Töö paikade valimisel talitati põhimõtete järgi: 1. Algajad murdekogujad ei peaks tööd alustama mitte liig võõral, tundmatul murdealal, ega ka mitte omas lähemas kodunurgas (kus võimata järjekindlalt, segamata töötada). 2. Stipendiaatidele määrata töökohaks murdeala, mille vastu neil endil rohkem huvi on. 3. Valida võimalikult seesugused paigad, mille murret välised mõjud eriti ähvardamas. 4. Murdeaineid koguda eestkätt neist kihelkondadest, mille keel seni enam tundmatu, mille murret seni kirja pandud ega uuritud pole. Niiviisi valitigi paigad: Karuse kih. (A. Tiitsmaa), Kuusalu kih. (L. Pärt), Koeru kih. (A. Riisberg), Viru-Jaagupi kih. (A. Oras), Eesti-Ingeri põhjapoolses osas Ingeri murre (J. Mägiste), Põltsamaa (A. Jürgens), Kolga-Jaani kih. (A. Anni), Puhja (H. Osman), Karula kih. (A. Tamm), Põlva kih. (H. Kasvandik) ja Vastseliina kih. (O. Parmas). Allakirjutanul tuli lühemalt teateid koguda Martna, Ridala, Kullamaa, Nissi, Hageri, Harju-Jaani, Laiuse, Võnnu, Kambja ja Sangaste kihelkondadest.

Nüüd, läinud suvel tehtud töö tagajärgi seni ära antud kogude näol silmitsedes võib tunnistada: tulemused on tõesti rahuldavad, paiguti isegi head, arvesse võttes ehk eriti ettevõtte algust, üldist vilumatust veel nimetatud töös. Töötatud on hoolsalt ja enda vastu nõudlikult; võib koustateerida üldist huvi, mõningal isegi sooja andumist ettevõttele. Mõnes korjanduses on küll märgata mitte küllalt täpisepealset üles-tähendamisviisi (tingitud transkriptsiooni süsteemi ja ehk ka fonetika puudulikust tundmisest), nii et ained järgneval suvel kontrolli nõuaksid; mõned selle vastu aga eralduvad teistest

1) Töö juures on aluseks võetud nimelt kihelkond, mis Eestis, ajaloolistel ja topografilistel põhjustel, keeleliselt kaunis ühtlase üksuse kujundab.

algaja kohta üllatava karvapealsusega transkriptsioonis ja üldise hoolsuse ning põhjalikkusega töös.

1921 a. suvise murdesugemete kogumise üldkulud olid 102.950 marka, millest 96.000 marka stipendiumideks ja 6.950 m. sõnalehekeste ja nende karpide arvel.

Stipendiumid kohustasid töötama kokku 15¹/₂ kuud (1 stip. à 2 kuud, 3 stip. à 1¹/₂, 8 stip. à 1 kuu, mis ka sündis). Seal juures töötasid kaks stipendiaati kokku 3 nädalat üle tähendatud määra, kuna kahel stipendiaadil 3 nädalaline töömäär võlgu jäi, mis järgneval aastal pidi tasutama.

Uurimisobjektidena on tarvitatud kokku 62 isikut, neist 46 naist ja 16 meest. Suurem hulk objektidest on 60—75 a. vanused. Kõige vanem objekt oli 90 aastane, kõige nooremad kolm olid 35, 25 ja isegi 19 a. vanused.

Kogutud ainete hulk kujuneb seni äraantud kogude ja aruannete järgi umbes järgmises suuruses:

1. Wiedemanni sõnastiku järgi tähestikulises korras tehtud küsitluste positivseid vastuseid — umbes 16.500 lehekest.

2. Samal küsitlusel saadud negatiivseid teateid (märkusi sõnade puudumise kohta) 28—30.000.

3. Teatavate küsimislehtede järgi küsitlemise põhjal saadud teateid umbes 6.000 lehekest.

4. Häälikajaloolikka ülevaateid ja teadetekogusid: täielikuid umb. 25-st eri punktist, lühemaid 10-st punktist.

5. Murdetekstisid: 22 fonografi rullitait ning suurem hulk kuulde järgi märgitud lühemaid ja pikemaid teksta (peasjalikult sidumata kõnes).

6. Kohanimesid 3.000—4.000.

Seega üldse teatelehekesi umb. 26.500.

Keskmiselt on jõutud ühe kuu jooksul sõnavara koguda 1000—1200 lehekest (minimalselt 500 leh., maksimals. 1800 leh.). Poolteise kuu jooksul keskmiselt aga 1.800 lehekest. Seal juures on: a) ühe kuu jooksul sõnavara Wiedemanni järgi üksikud stipendiaadid jõudnud küsitleda ning kirja tähendada: 1) kuni *ā* täheni (incl.), s. o. 63 veergu, 2) kuni *ä* täheni (incl.), s. o. 78 veergu, 3) kuni sõnani „heim“, s. o. 87 veergu, 4) kuni sõnani „ilm“, s. o. 116 veergu, 5) kuni sõnani „kaval“, s. o. 228 veergu, 6) kuni sõnani „kiruma“, s. o. 294 veergu. b) poolteise

kuu jooksul: 7) kuni *j* täheni (incl.), s. o. 174 veergu, 8) kuni sõnani „kilu“, s. o. 282 veergu, 9) kuni sõnani „koksima“, s. o. 329 veergu, c) kahe ja poole kuu jooksul: 10) kuni sõnani „nast“, s. o. 650 veergu¹. Selle kõrval on teadagi töötatud ka häälikajaloolise ülevaate saamiseks ja tekstide ning kohanimede kogumiseks.

Teatavasti on Wiedemann-Hurti sõnastik 1.406 veergu suur. Silmas pidades, et järgmistel aastatel terve töö korraldus ratsionalsemaks kujuneb ja stipendiaatide endi vilumus kahtlemata kasvab, võib kindlasti arvata, et töö tulevikus jõudsamini edeneb ning iga stipendiaat ühe kuu jooksul jõuab vähemalt 150 veergu, keskmiselt aga ehk 200 veergu läbi pärida (seal kõrval muidugi ka muus sihis töötades). Seega nõuaks terve Wiedemanni läbiküsitlemine murdekogujalt 7—10 kuud. Kui aga eeldada, et sõnavara tuleks Wiedemann-Hurti järgi üle kodumaa 50-s eri punktis koguda (häälikajaloolikka ülevaateid ning täielikka kohanimestikka tuleks mõistagi igast kihelkonnast saada), läheks töö lõpule viigiks 375—500 töökuud tarvis. Tahame meie need 50 eri paika aga 10 aasta jooksul läbi küsitleda, tuleb meil iga aasta kohta 38 kuni 50 kuud murdekogumise tööd teha. Kui mõelda, et üks stipendiaat suve jooksul seks tööks kõige enam 2 kuud võib pühendada, peaksime iga aasta tööle mobiliseerima 19—25 stipendiaati, keskmiselt 22 stip. Kuid silmas pidades, et esimesel aastal vähesemate jõududega on töötatud, mitmed stipendiaadid ehk tulevikus aga vähem kui 2 kuud võivad tegutseda, peaksime iga aasta vähemalt 25 stipendiaati tööle rakendama.

Nende 25 stipendiaadi töö võimaldamine nõuab aga Seltsilt iga aasta võrdlemisi suurt ainelist jõudu. Arvates stipendiumiks 6000 m. kuus, kuluks juba abirahade peale 300.000 marka. Siia lisaks tuleksid veel üldise töö korralduse kulud, peaksime seega rehkendama 350.000 margalise väljaminekuga aastas.

See rahasumma peaks iga aasta Emakeele Seltsil tarvituseks kindlustatud olema, kui tahetakse, et tähendatud rahvuslik töö edukalt jätkuks ja soovitavale lõpule viidaks.

1) Eesti-Ingeris ei võinud küsitlemine muidugi mitte Wiedemanni järgi sündida.

Loota tahaks, et jõukam ideeline seltskond ja ka riigivalitsus Seltsi ses sihis toetada võtavad.

Teiselt poolt tuleks lootust panna ka töötajate endi peale. Ei ole kahtlust, et emakeelt õppivatel üliõpilastel-keeleteadlastel seks küllalt huvi asja vastu ja idealismi, neist jõukamail aga ka võimalust leidub, et jõudu mööda ka omaette, omal kulul enda kodukihelkonnas või ka kaugemal, kavatsatud sihis ja kavatsatud nõuete järgi murdesugemeid koguda ja neid Emakeele Seltsi arkiivi annetada.

Eesti keelevarade süstemaatiline kogumine saagu Emakeele Seltsil tähtsamaks, tsentralseks ülesandeks.

A. Saareste.

Reisust Eesti-Ingeris.¹

Käesoleva aasta suvel oli mul Emakeele Seltsi stipendiaadina võimalus kuu aega koguda n. n. Eesti-Ingeri soomekeelsete asunikkude keele sugemeid, ja sellest tööst ning ta tagajärgedest üht-teist siin täna jutustada ongi mu meeldivaks ülesandeks. Minu ettekande pealkirja õienduseks tänase koosoleku kuulutuses on aga enne veel tähendada, et Ingeri „reisust“ selles mõttes, nagu seda teevad üle ookeani käijad või Siberi matkajad, kõnelda ma ei saa, on ju tee Tartust, mis mu lähtepunkt oli, kohale, nimelt raudteel Narva, sealt laeval Narva-Jõesuhu, siis lootsikul üle Naroova, kus algabki ju Ingeri ala, lühike ja läbielamused temal mitte millegiga erinevad ülepäiviti Tartu-Tallinna vahet reisiva hangeldaja omadest, ja ka Ingeris endas, igast küljest ümmarguselt kuhjaga võetud 15 versta suurusel maaribal ei tule päris reisimisest suurt välja. Nii oligi, et mul suur osa oma ajast tuli istu tööd tehes mööda saata. Tartust sõitsin 2. juulil, tagasi jõudsin 5. augustil; töö kestis siis kuu. Töö piirkonnaks oli, nagu eelöeldust ju selge, n. n. Eesti-Ingeri, rajamaariba Naroova jõe ja Vene piiri vahel põhjaidas Narvast, mis administratiivselt moodustab Naroova valla. Etnograafiliselt on selle maaala asunikkude koosseis kirju: 1) umbes 800 luteriusulist soomlast Kalliviere (Фитинка), Kulla (Мертвица),

1 Ettekanne Emakeele Seltsis.

Uus-Füodromaa (Новая Феодоровка), osalt Rägälä, Hanike ja Väike-Ropsu külas, 2) vähe üle 1000 enamasti venestunud õigeusulise n. n. isurlase Saarkülas (Саркуль), Väikülas (Венкуль), suurelt osalt Vanakülas (Илькино, seal vähemal arvul luterlasigi), osalt Rägälä, Hanike ja Väike-Ropsu (Малая Ропша) külas, 4) umbes 400 eestlast Narva lähedal Lilienbachi mõisas ja 5) umbes 300 venelast Karstola (Коростель), Popovka, Dolgaja-Niva, Saretsje, Sahonje külas.

Jättes kõrvale siinasuvad eestlased ja venelased, võtan kõne alla, muu, soomekeelse asunikudekogu, mille keele tähelepanemine, nagu öeldud, oli mu ülesanne. Kohale jõudes oli mul segane ettekujutus sellest maanurgast peaaesjalikult ju vana-
nenud, väheusaldatavast kirjandusest: „Erklärender Text zu der ethnographischen Karte des St.-Peterburger Gouvernements von P. v. Köppen“ ja V. P.orkka uurimusest „Über d. ingrischen Dialekt“. Enne ärasõitu polnud juhust kohata ega teateid saada ka härradelt Ernits'alt ja Sommerilt, kes teatavasti Eesti-Vene rajajärsete elanikkude nimedepanijatena tegutsesid ka siin, kellele tänu võlgneb see maanurk oma ajakirjanduses tuntud paljulubavalt kõlava Eesti-Ingeri nimest ja algatatud kahjuks nende tegevuspõllu mujale nihkumise ja kohaliste tegelaste initsiatiivtuse tõttu nüüd aga ju pool aastat segamatult puhkavaist kultuurilisist üritusist: Ingeri E. Haridusseltsist ja püha-päevakoolidest.¹ Sellepärast õligi esimene asi kohalistes oludes orienteerumiseks sisse astuda vallamajasse, mis asub Väikülas, Narva-Jõesuust 2 versta mööda liivast Rosona (Росон) jõe kallast minna. Seal saadigi aru minu õnneks mu ülesandeist valesti, kui ametlikkudest, keskvalitsusega seotuist ja toetati mind kõige nõuga: peab tähendama, et vallavalitsus valla etnograafilise värvi peale vaatamata on pea puht-veneline ja niisugusil juhtumusil ei lase mööda minna juhust oma nii kui nii kahtlematu riigitruuduse rõhutamiseks.

Siit saadud teadete põhjal otsustasin asuda tööle siinses puhtamas soome külas, Kallivieres, 4—5 versta vallamajast Vene piiri poole, kuhu sammusingi. Seal nautisin valla soomemeelsete juhtiva jõu, endise vallavanema hra S. lahket abi korteri

¹ Nüüd, kus neid ridu trükitakse, on mõlemad kultuuretted röömustaval viisil hoogsasse tegevusse asunud.

ja keelejuhi otsimisel; temaga ja muude mõtleivate isikutega harutasime mõnikord kokku puutudes maanurga kultuurilisi ja majanduslikka küsimusi, mille puhul lubatagu siin mõnesõnaline kõrvalekalduvus.

Endine Peterburi kubermangu osa, endiseil aegadel venelasist kubisenud Narva ja N.-Jõesuu külje all, vene külade naabruses on soomekeelnegi osa Narvoova vallast vene kulturi heast ja halvast osa saanud, rahvusliku iseolemise kaotamisele mõistetud olnud. Siin kõrvuelavaid õigeusulisi ja luteriusulisi soomlasi võrreldes paistab alles silma, kui tähtsat osa on etendanud selles kirik. Õigeusulised on põhjalikult venestumas, vähemalt puht veneusulisis küllis Väikülas ja Saarkülas, kuna mujal — Hanikel, Vanakülas j. m. — kus nad elavad luterlastega segi, nad olles viimaste tugeva mõju all edukalt on vastu pannud venestumisele. Nad ei taha endal teadagi muud nime kui „venelased“ ja panevad pahaks, kui eestlasilt Pagari (s. o. N.-Jõesuu) turul kuulevad nime „isurlased“. Koduseks keeleks on pea üldiselt neil vene keel; lapsed õpivad oma keele, kui omaks võib nimetada seda soome murret, mida tarvitavad vanemad ja keskealised väljas töödel, külatänaval j. m. juhtumusil kogunedes, harilikult pooleks vene keelega, väljaspool tulihoonet, nii siis ka õige puudulikult. Ainult vanemad inimesed mäletavad end väikese lapsena mitte osanud vene keelt, kuid nendegi suus ei jäta vene keele sulavus, kujukus, rahvapäraste ütlusviiside küllus midagi soovida. Niisuguse olukorra on loonud, rääkimata kirikust, umbvenekeelsed koolid, mille võimaks täienduseks on olnud õnnetu kodune venekeele õpetamine lapsile koolitöö hõlbustamiseks (pole ju ammu, kui meiegi haritlasperekondades oma keele kulul seda kahtlast meetodi tarvitati), ja segaabiellud. Kuid nüüd tundub vene keel enam omana, ja soome murre on kui miski soovimatu Jumala vits: *pask kiel*. (halb keel) ja *lamba(a)n kiel* (lamba keel), sest et tihti tarvitav *männä* 'minna' verb esineb ajalooliselt arenenuna *mään* 'lähen', *määd* 'lähed' etc. kujul, ja seistakse kui mõistatuse ees, kust säärane õnnetus venelasile kaela on tulnud, kui öeldakse: *vennä(ä)n usko(o) rissittii, a lamba(a)n kiellä lägäjäd* 'vene usku ristitud, kuid kõnelevad lamba keelt', kuid lahti temast ei saada. Vastuoksa just, kui on tarvis väljendada

„soojemaid“ tundeid, võetakse selleks ikka *lamba(a)n kiel*: nii oli mul õnnetus pealt kuulda üht perekonna tüli ühes sealses „vene“ perekonnas, ja see sündis puhtal „lamba keelel“.

Luteriusulised naaberkülad, eriti Kalliviere ja Kulla küla on selle vastu venestumisele tugevasti vastu pannud, tänu soome kirikukeelele — nad kuuluvad Nar(v)usi kihelkonda — ja peaasjalikult vaimulikule kirjandusele. Vene keelt oskavad keskealised ja nooremad harilikult halvasti, vanemad aga, kes kogu elu kodukülas mööda on saatnud, vaevalt mõne sõna. Pole siis ime, et nende venekeelsed naabrid, „kuningaga (s. o. keisriga)“ üht usku, kõnelda osates temaga ühist keelt, tundsid endid neist võrratult kõrgemal ja naabreile halveksuvalt andsid sõimunimed *tailaised*, *kribavarga(a)d*¹ jne. Meile kavatsetakse asutada Kallieviere ja Kulla külas kolmeaastase kursusega soome keelne koolgi². Kuid üldist 6-aastast koolisundust silmas pidades pole sel uudisel soovitatavat praktilist tähtsust: õppimist jätkama on noorsugu sunnitud mõnes eesti koolis või, mis kõige tõenäolisem, ligemas Väiküla venekeelses ja, kuigi õpetajate personaal seisab koos suurelt osalt veneusulisist ingerlasist, ka venemeelses kõrgemas algkoolis. Haridusolude tõsiseks parandamiseks tuleks kas asutada soomekeelne kõrgem algkool, mis soome keelel õppida võivate vähese arvu tõttu on vaevalt teostatav, või kartmata haavata soomlasi sellekorra neile kuulunud, nüüd aga eestlaste naabruses elamisel keeleliseltki neile ligi nihkunud rahvakillu eestistamisega, anda neile haridust eesti keeles, nagu seda setudegagi on tehtud. See abinõu oleks ainuke mõjuv ikka veel ähvardava venestamise vastu ja siinse maanurga kiirema kulturistumise tagatis. Praegu iseloomustab teda igasuguste vaimliste huvide puudumine vanul kui ka nooril. Esimesed siiski harrastavad jumalasõna: käivad pühapäiviti „rukousis (palvemajas)“, kus loevad omad mehed, või anduvad lahkusulisele liikumisele (nii eriti Kulla k.), kuid 15-verstane tee Narva kiriku tundub neilegi liig pikk. Noo-

1 Nii kutsuvad nad Kalliviere küla elanikka, sest et need tihti konjunktsioonina tarvitavad sõna *tai* < vene', *da u'* ja et nad oma seente otsimise kirega käivad võõraiski metsis.

2 Nüüd kuuldavasti on, vähemalt esialgu, selle mõtte teostamisest loobutud.

remad korraldavad „guljänjeid“ vene lauludega ja veedavad tihti aega meie aja kõlbustumõistet eitavate lõbudega. Korralikka tantsupidusidki korraldatakse harva; vähe on pillimehi, ja kui neidki leidub, siis puudub neil ainelisil põhjusil pill, nii et ollakse sunnitud paluma abiks piirivalve sõdureid. Siin jõuame majandusliku kitsikuse juurde. Peaelatusallikaks kohalisel rahval on praegusel ajal põllutöö. Kuid haritavat põllumaad on suurel perekonnal kõigest 2—3 tiinu, mis hingemaa süsteemi järele laialipaisatuna (ainult Uus-Füödromaa ja Hanike külas on maad kruntides, mujal tehakse kibedasti kruntiajamise eeltööd) võimaldab vaevalt 1—2 lehma, 1 hobuse, mõne lamba pidamise. Sigade ja kanade pidamist selles mõttes, nagu seda sisemaal tunneme, ei saa kõne allagi võtta. Enne käidi Narva, Peterburi j. m. vabrikuis ja laevadel tööl, nüüd on needki võimalused miinimumini vähenenud. Nüüd saadakse raha peaasjalikult ainult N.-Jõesuust (vähem ka Narvast), eriti suvel suvitajailt, kellele veetakse Rosona jõge mööda venedel kõik, mis vähegi täidib, tihti ehk lubamatulgi kombel oma elatusnormi kärpides: piima, kartuleid j. m., suvel ja sügisel aga eksploateeritakse metsa marja ja seente, isegi heinamaid hapuoblikate korjamisega, mida müüakse ja tähtsa toiduartiklina ise tarvitatakse. Tänavuse rohke mustikate saagi tõttu võis rändajale siin küll paista, kui see juhtus naervale külaelanikule otsa vaatama, et ta on sattunud Naroova valla asemel palju lõunapoole, seniitpäikese alla mustasuuliste maale. — Vaesust suurendavad veel vabadussõjaaegsed kannatused, mis on kõige tunduvamad Kallivieres, kus ligi pool küla on maatasa tehtud ja mille praegu hookalt käivad ülejõused ülesehitamistööd kõige selgemini osutavad kohalise rahva sitkust. Kui vaesus kunagi heategev on, siis tuleb siin vist küll tema arvele panna alkoholi tarvitamise reguleerimine, millega vaevalt ükski valitsuse määrus paremini hakkama saaks. Mis aga sisemaa oludega harjunule kohalistes tingimustes ootamatu tundub, on kuigi vene viisi, organiliselt ühte kuuluvasse kobarikku ehitatud hoonete väline ja seesmine suhteliselt suur korralikkus. Ka elanikkude välimus, mis puutub eriti riietusse, ei saa tõelist kehvast paljastavaks.

Nüüd tulen tagasi oma otsekoheste töö kirjeldamisele.

Esialgseks tööpõlluks, nagu öeldud, valisin Kalliviere küla, kus peatasin kolm nädalat. Korterid leidsin kergesti küla viimases otsas lahke, puhaskesise pererahva juures. Palju enam raskusi tegi keelejuhi leidmine. Nüüd alles nägin kui õnnetu on murdesugemete korjamiseks kibe tööaeg, eriti heinaaeg, mille eest vanemad sel põllul töötajaid olid hoiatanud, kuid mida vilumatuna polnud võtnud küllalt arvesse. Pärast selgus, et külas oli esialgu peetud mind „spiioniks“, s. o. salapolitsei agendiks, kes süütute teadete väljauurimisega suuremate jälgi taotleb, ja osalt ka sellepärast oli keeldutud minuga pikemat juttu tegemast. Viimaks leidsin nõusolija, kellegi umbes 50 a. vana Matti S., elukutselt *pordno* 'rätsep', nüüd kopsuhaigena töötamast lakanud, kes Kalliviere külas sündinud ja, paariaastanevaheaeg välja arvatud, elanudki, kaunis intelligentne, puhta keeletundega. Töötasin tema juures 3 päeva, kuid leidsin, et see talle ikkagi liig väsitav, silmi lahti hoides sündsama leidmiseks. Sellest keelejuhust loobumiseks arvasin paraja momendi tulnud, kui kohtasin teise keelejuhiks soostuva, nimelt Mari H., kellega töötasin ülejäänud aja Kallivieres. See 65-aastane lesk, sündinud ja kogu oma aja elanud K-s, elab talupidava poja juures, oli jäetud heinaajal koduhoidjaks. Iseloomult jumalakarlik, suureilma kärast kõrvalehoidev, teadis ta vähe pajatada viimaseist, ei tundnud rahvaluulet ega — kombeid nimetamisväärikselt. Ta oli veetnud elupäevad omaette elades, armastas ja teadis hästi rääkida omast elukäigust, perekondlikkudest sündmusist, igapäevasest tööst-talitusest. Minuga istumiseks 8—10, harva 6 tundi päevas — käisin tema juures kodus — oli tal lõpmatu kannatus, väliselt näha tujugi, kuigi mitte puhtast asjaarmastusest, vaid pigemini enesesundusest; keeleteaduski ei suutnud seda enesele võita seda enesesesüvenenut. Ta intelligentsusele ei saa palju kiitust jagada, nagu see ikka temaealiste ja -tingimuslistega. Praegugi ajab naeratusel, kui meelde tuletada, kuidas ta ühel juhtumusel mesilase nõelamist kommenteeris või kuidas ta tooli seljatoeks seina seletas (toole majas ei olnud, sõda oli nad nähtavasti põletanud, ja pingil polegi ju muud seljatuge), või missuguste raskustega oli seotud sõna „kolmnurkne“ teadasaamine. Temalt saadud keelelised andmed pean siiski küllalt usaldusväärilikkuse nõudeile

vastavaks, sest ta võttis oma ülesande tõsiselt ja püüdis vähemalt edasi anda oma kõige paremad teadmised, enne mõteldes, siis õeldes. Ainult kui lapsed keelust hoolimata tulid tuppa vallatama ja külaonu tegevust jälgima, sai teda tabada hajameelsuselt.

Töötada ei saanud siin muidugi eesti murrete korjamiseks väljatöötatud, s. a. „Eesti Keeles“ avaldatud juhtnõõride järele igas üksikus punktis. Sõnavara kontrollimiseks polnud võimalik Wiedemann'i sõnastikku kasutada, kuna see siin puhtalt soomekeelne on. Lönnrot'i sõnastik või soome murdeuurijate tarveteks trükitud juursõnade kogu oleks selleks kohasem olnud, kuid neid kumbagi polnud mul. Pidin siis süstemaatilises sõnavara kogumisest loobuma ja leppima ülevaatega, mille sellest sain murde ligidaste naabrite vadjalaste sõnavara põhjal, mille läbi võtsin prof. Kettunen'i vadja k. häälikajaloo ja sama mulle lahkesti tarvitamiseks lubatud käsikirjalise vadja k. sõnastiku ulatuses; samuti kontrollisin ka V. Porkka uurimuses „Über d. ingrischen Dialekt“ leiduva materjali. Nii kogus 1600 sõnalehte, millest suurel osal on enam kui üks sõna, nimelt muid samajuurelisi või tihti sünonüme. Säärast teguviisi olin sunnitud tarvitusele võtma, kuna olin kaasa võtnud ettenägemata vähe sõnalehti. Peale selle on olemas eitavad teated küsiteldud sõnade kohta ja sõnalehtedele väljakirjutamata sõnu märkuskauistikuis, mis seni korraldamata. Keelejuhti küsitelles tarvitasin mõnikord ka ideoloogilist meetodi ja lasksin, kui oli sünnis juhus enam elava keele kuulmiseks, teda ainekõrvalegi kalduda.

Häälikajaloolisi materjale kogusin samade sõnade küsitlemisel mainitud kirjanduse, prof. Kettunen'i ja V. Porkka uurimuste põhjal. Nii on saadud ülevaade murde iseloomust, kuigi mõni küsimus pärastisel ainete lehitsemisel on osutunud täiendusivajavaks, mis iga algaja töös tohiks olla andeksantav, tõetruuma pildi saamiseks murdest kasutasin laiemat liikumist rahva hulgas, eriti töö lõpu poole, murde tekstide kogumisel, mis sugugi oodatud kergusega ei edenenu. Külaskäies ja rahva kõnet kuulatades katsusin ikka enda tegevust maskeerida: nimetasin end „kaaska'de (mninasjuttude)“ ja laulude korjajaks, siis sain jutu otsale ja pääsesin iga kahtlustuse alt: niisuguseid

mehi on siin tihti ja ennemgi nähtud, et kedagi see *lamba(a)n kiel* niisugusena huvitaks, ei usuta. — Tekstide kogumine näibki minule saadud kogemuste põhjal kaunis tänamatu töö: iga küsitav manööverdab, ka kui tal tosin lugusid varuks peaks olema, esiti oma mitteteadmise ja viidab sellega ju palju aega, nii et kui temalt kirja paned lõpuks midagi, ikkagi kaotanud oleä asjas enam kui võitnud. Seal on igal arvataval jutumehel õigus sind oma tuju otsas keerutada ja lõpuks tühjaltki minema saata. Nii kogus Naroova valla luterlasilt Kallivieri, Hanike ja Kulla külas rida lühemaid ja pikemaid jutujatkukesi, mõned neist üldiselt tuntud, nagu „Peugalopoiga (pöialpöiss)“, mis siiski üles tähendasin just keele pärast, jutustusi sõjast ja igapäevasest elust j. m., ning mõnisada rida rahvaluulet; viimast oleks võinud enamgi saada, kuid keelelisest küljest ei paku ta palju, ja sellepärast ei tahtnud ma tema otsimiseks palju aega kulutada. — Kohanimedidki pidin silmas pidama. Neist on kõnesolev ala kehv, kuna tähtis kategooria, talunimed puuduvad; talusid kutsutakse omaniku järele: Vana-Madin talo, Simu-Kuoman talo, Pekkusem-Madin talo ja omad jne. Järele jäävad siis külade, metsade, niitude j. m. looduspaijade nimed, mida olen üles tähendand Naroova v. soomlaste külis üldse saja ümber kõigest.

Saanud mingisuguse ülevaate, kuigi mitte peensusteni täieliku, Kalliviere küla luterlaste murdest, paaripäevasel ringreisul naaberkülis Kullal ja Hanikul veendunud suurte ootamatuste olematuses nendegi murdes, asusin tööle õigeusulises, venestunud Väikülas, aetud uudishimust vähemalt pääliskaudseltki tutvuda kohaliku murde iseäraldustega. Elasin selles külas nädala ega saanud siin süstemaatiliselt häälikajaloolisigi andmeid koguda. Peaasi oli teatud võrdluspunktide selgitamine õigeusuliste ja luterlaste murde vahel, pääasjalikult Porkka uurimise uuel läbivaatamisel ja K-st saadud teadete põhjal. Leksikaalsest vahekorrast pildi saamiseks kontrollisin 500 K-s saadud sõnalehte ja võtsin keelejuhilt keelenäiteid. Üldiselt on töö siin sellega raskendatud, et ta muutub pea puhtaks kabinetitööks keelejuhiga, kuna väljaspool seda elavat keelt harva kuulda on. Oma keelt räägitakse siin sellekohase tellimise pääle ja „tere’le“ vastatakse ikka „здравствуйте“. Rahval

puudub isegi see puhtvenelase iseloomule omane vastutulelikkus: umbusaldust enese vastu märkasin enam kui K-s, mis vist küll seletub siinse piiriäärse õhkkonnaga. Imestusvääriliselt siinsete olude kohta õnnestus mul keelejuhi leidmine. Sain selleks pikemate otsimisteta Marja S., pärit üle jõe samamurdelisest, nüüd veel enam venestunud Saarküläst, kogu elu meheleminekust alates mööda saatnud V-s, oma ea — 74 a. — peale vaatamata haruldaselt elav ja intelligentne. Ainult jalad ütles endal „reumatiisi“ all kannatavat, mispärast võttiski healmeel vastu minu ettepaneku, mulle oma keelt õpetada, kuna pääsis sellega metsas seenilkäimisest, ja kõrva vahest pilli ajavat ühe sõja ajal lõhkenud pommi põrutuse tagajärjel. Omalaadi küla-polühistor oli ta: suurte teadmistega praktiliste elukogemuste alal, aga omakohast spetsialist rahvaluule, ebausukommete j. m. sääraseski vallas. Niisugusena teadlik oma kõrgest õpetajakohusest, võttis ta kokku kõik oma võimised ja oleks healmeel oma ülipüüdmissis initsiatiivigi enda kätte võtnud; kuid küsimuste vastamisele manitsetud, oskas ta suurmeelselt alistudagi. Minu tegevuse otstarbe mõistis ta omapäraselt; arvas nimelt, et ma nende keelt õpin, et selle kulul siis Tartus nalja teha, temal siin ette kanda midagi naljaesituse, näitemängu taolist (kohalises koolimajas oli ta korra ühe sääräse venekeelse jandi vaimustatud pealtvaatajaks olnud) kohalistest oludest teiste omataoliste lõbustuseks eht „stüdendi“ viisi, ja sellest väärmõistmisest ei saanud ma teda lahkuma sundida.

Lähenedes ettekande lõpule, esitan siin auväärt kuulajate puhtkeeleteaduslike huvide rahuldamiseks oma töö objektiks olnud murde iseloomustavamad jooned lühidalt, oletades, et nende üksikasjalisem puudutamine minu niigi igava ettekande vastumeelselt pikaks venitaks ja et selleks, kui asi seda väärt, edaspidi tänulikumais tingimisis ei puudu võimalus.

(Järgneb).

J. Mg.

Teated murdesugemete kogumisest Karusel.

Karuse kihelkond asub Läänemaa edelapoolses sopis. Ta on mere ja rabadega ümbritsetud. Maapind on kehv, linnad kaugel, kultuur madal. Selle tõttu on kohalik murrak kaunis vaba naabrimurrakute ja kirjakeele mõjudest. Murrak on üle kihelkonna enam vähem ühtlane, välja arvatud Peantse ja Tuudi küla, mis Lihula valla alla kuuluvad ja kus Lihula murrakut kõneldakse. Kihelkonna põhja ja lõuna murrakute vahel on ainult mõned tähtsuseta erineused.

Töötasin kohal augusti lõpul ja septembri algul, kokku 27 päeva. Poole sellest ajast tarvitsin murdesugemete uurimiseks, poole kohanimede korjamiseks. Sõnavarast kontrollisin Wiedemanni sõnastiku järele *a* — *ä*, viimane hulka arvatud. Nendest sain 1385 sõna esinemise kohta negatiivsed ja 483 sõna kohta positiivsed teated. Nende 483 sõna hulgas on ka osa sõnu saadud ideoloogiliselt, väljaspool tähestiku järjekorda.

Kohanimesid kogusin 1012.

Keeleobjektideks olid pikemat aega Viio Saar Puantse külast, Eedu Paas Peantsest, Jaan Lemmergas Nurmsist ja Liisu Lüllmann Lõo külast. Kõik umbes 80 aastat vanad.

Esitan siin ainult mõned Karuse murraku tähtsamad häälikajaloolised ja leksikaalsed lahkumineked üldisest Põhja-Eesti murdest ja kirjakeelest.

1. Sng. part. *D*: *jumalad* 'jumalat'.

2. Illatiiv: *joone* ∞ *jooni*, *tuule*, *ääre* 'joonde, tuulde, äärde', näit.: *läksid jooni*, *juba nd* (∞ *nad*) *läksid jõe ääre* (Peantse küla).

3. *tr*-ühend: Põhja-Karusel *atr*, *põtr*, *tetr*, *nõtr*, *otr*. *t* ja *r*-e vahel kuuldu isegi mingisugune šva-vokaal *otər* või *otr*. Lõuna-Karusel esineb vanadel *adr*, *põdr*, *odr*, kuid *nõder* ja *pudru*. Keskealistel ei ole enam selge *dr*, kuna noortel esineb juba selge *tr*.

4. *ks* ühend järgsilpides. Passiivi preesensis *ts*: *antatse*, *tehtatse*, *luuatse* jne. Tuudi ja Peantse k. on *ks* > *ss*: *tehasse*, *luuasse*.

Translatiivi *ks* > *š*: *joonus*; nooremail *ks*: *joonuks*.

5. *j* vokaalide järelt õige tihti kadunud ehk artikulatsioonis alanenud, näit. *oea* 'oja'; ta *küttis tua soeaš*; *soutab* 'soojendab',

vauB 'vajub'. Konsonandi järele: *villakas* 'viljakas', 'villakas'; *assad* 'asjad'; *illa* 'hilja'; *tühandan* (\in *tühen \underline{d} an*, esineb harva) 'tühjendan'.

6. Samati on *v* kadu õige laialine sõna algul labiaalse vokaali eel, näit.: *okk* 'vokk', *öö* 'vöö'. *v*-ta vormid esinevad järjekindlalt üle 50 a. isikuil. Nooremail harilikult *vokk* \in *voki*, *vöö* jne. *v* > *B* teise silbi algul vokaali järele, näit.: *kabalus*, *kebade*, *kõba*, *kibi*, *laba* jne. Nooremail *v* tendents. *v* > *i* kahe-silbiliste *e*-tüveliste sõnade nominatiivis: *pili*: *pilve*; *järi*: *järve*, *põli*: *põlve* jne.

V > *u* kahesilbiliste *a*-tüveliste sõnade nominatiivis: *karu*: *karva*, *rasu*: *rasva*; *ladu*: *ladvad*.

7. Palatalisatsioon. Üks kõrvatorkavam Karuse murraku iseäraldus on palatalisatsiooni puudumine peasjalikult vokaalidevaheliste geminaatide nõrgas astmes. Ka tugevas astmes on palatalisatsioon võrdlemisi nõrk, näit.: *pus's*: *pussi \underline{D}* , *püss*: *püssi \underline{D}* , *kallis*: *kal'li*. Täielik vokaalidevaheliste geminaatide palatalisatsioon esineb ainult Peantse ja Tuudi külas.

Palatalisatsiooni ehk selle puudumist peavad kohalikud elanikud oma keele peatundemärgiks. Nii seletatakse Puantse ja Petalu külas, et Peantse pool räägitavat palju peenemat keelt kui neil; seal olla *kal'lis*, *kal'las*, *püs'si \underline{D}* jne. (Tegelikult *kal'las* küll ei esine). Peantses jälle naerdakse Puantse jämedat keelt, nagu *püss*, *kott*, *pulli \underline{D}* jne. (Tegelikul esineb *püs's*: *püssi \underline{D}* , *kot't*: *koti \underline{D}* , *pul'l*: *pulli \underline{D}*).

Samati puudub Karusel ka üksikkonsonantide palatalisatsioon lühikese kui ka pika vokaali järel, näit.: *sõ \underline{D} ima*, *vasikas*, *pani*, *paas* (\in *puas* esineb harva vanadel), *po \underline{D}* jne.

j eel *l*-e juures metatees, mujal nõrk palatalisatsioon, näit.: *pa \underline{e} lu* \in *pa \underline{e} lu* \in *pailu*, *assa*: *as'sa*, *kos'sa*: *kos'sa*.

Vokalisemi alalt võiks nimetada: 8. *i*-lõpuliste diftongide püsimumist sõnus *naine*, *laine*, *oida*, kuid *v* ja *r*-e eel on *i* alanenud *e*-ks: *laev*, *koer*. Sõnas *kaev* on *ev* > *u*: *kau*: *kau \underline{D}* .

9. *au* diftongis on *a* > *o* (esineb ainult vanemal isikuil), näit.: *oug*, *loulma*, *kounis*, *ougu \underline{D}* .

äi diftongis on *ä* > *ö*, sõnas *kõis* 'käis', *kõin \underline{D}* 'käinud'. Harilikult on *ä* siiski püsunud, näit.: *läis*.

Lõpuks võiks veel nimetada *u*-list pl. partitiivi Peantses: *lindu* 'linde', *käs'su* 'käsi'. Mujal Karusel *linda*, *käs'sa*.

Palju hädaohtlikumas seisukorras kui murrak on kohanimed. Need kaovad ja ununevad iga aastaga. Enne olnud igal talul 20—30 ja veelgi rohkem põldu, igaühel oma nimi. Nüüd on igal talul üks põld, millele igasugune erinimetus ülearune. Tihti öeldakse: „Kui me vanaisa (vanaema) veel elaks, küll tema ikka teaks veel hulga neid nimesid. Paari aasta eest, kui ta veel elas, rääkis ta neist iga päev, aga kes neid kuulas või meeles pidas“. Korralikku kohanimede kogumist takistas tuntavalt ka kohaste kaartide puudus. Kolmeverstaline kaart on selleks liiga väike, et millegist kohast ilma seda nägemata mingisugust topografilist ülevaadet saada. Ka puuduvad 3-verstalisel kaardil isohüpsid, mis võimaldaksid enamvähem täpse ülevaate saamist maapinna kõrgusest. Pealegi on külarahvas alati huvitatud ümbruses olevate kõngaste suurusest ja kõrgusest. Kui mõne niisuguse künka kohta oled seletust andnud, tuleb juba teine küsimusega uue künka üle: „Tea kas see ja see kõngas ka peaks kaardil olema?“ Nii võib hulga inimestega tükk aega head juttu vesta ja ilma kõneainet otsimata kõik ettetulevad kohanimed kirja panna.

A. Tiitsmaa.

Uulits, tänav ja kuja.

Uulits-tänav küsimus püsib päevakorral juba viiendat aastat ja isegi teraval kujul, ning vaevalt on meie kirjakeele arendamises teist küsimust olnudki, mille puhul sama elavusega ja niivõrd laialdaste ringide poolt avalikult sõna oleks võetud kui siin. Õpetatud Eesti Seltsi juures töötaval eesti filologia bibliografeerimise toimkonnal on „Eesti filologia aastaülevaate“ II köite (a. 1919) käsikirjas seega rõõmustavalt pikk nimekiri mitmekesiseid, huvitavaid artikleid tähendatud tüliküsimuse kohta, mis jätkunud on ka aastail 1920, 1921, 1922, 1923 ja ka tulevikus ehk isegi suurema hooga veel jätkuda töötab.

Kas on see raugemata vaidlus ja võitlus aga asjale endale ka edaspidi kasulik? Peame tunnistama: nii „uulitsa“ kui ka

„tänav“ poolt ja vastuolemise põhjenduste esile toomiseks on jõutud juba juuksekarva lõhestamiseni. Tegelikult kujuneb asi aga nõnda: ühed linnad on otsustanud oma uulits-tänavate nimelaudadele kirjutada „uulits“, teised — „tänav,“ kolmandad — kas mitte midagi või nad jätavad endile vabaduse küsimuse üle veel praegugi vaielda. Kirjade aadressidel on „tänav“ peaaegu valitsema pääsenud, nagu sellekohane statistika näidanud; ajalehtedes tarvitatakse kuulutuse küljel „tänavat“ peaaegu ainulisena, kuna tekstis „uulits“ ja „tänav“ segamini tarvitatakse, viimasel ajal esimest isegi ehk sagedaminigi. Suurte hulkade vabas kõnes on „uulits“ ikkagi veel harilik, kuna intelligents, eriti haritud noorsugu rohkem „tänavat“ püüab tarvitada.¹ Kumb pool võidab ei ole kaugeltki veel kindel, ja et kumbki pool ka ise oma võidu peale praegu ega tulevikus täiesti kindel pole, näitab asjaolu, et ikka ja ikka ajalehtedes, ajakirjus ja koosolekutel kumbki leer enda vaate kaitseks uuesti sõna võtab.

Kõrvale jättes vähem tähtsad põhjendused (kõlavus, homonümsus jne.), võime küsimuses esitatud poolt- ja vastuväited kokku võtta järgmiselt: 1) „uulits,“ on nii öelda toores, kõigile ilmne, kõrvu ja silmi igapäev haavav vene laen; meie eestlased oleme aga töötanud endi vabastamiseks võõra ikke alt, tahame selle viimsedki jäljed minema pühkida; eriti vastumeelne on meile iga vähem kui idapoolne mõju, olgu see riiklises elus, kirjanduses, kommetes või keeles; maha seepärast sõna „uulits“, võtkem selle asemele tarvitusele (laiendades selle senist tähendust) „tänav“, mis näikse olevat küll laen (germani keelist), kuid ei sarnane oma praegusel kujul ühelegi võõrale (s. o. germani, eriti saksa) sõnale, ja tundub väliselt meile täiesti omane, eestiline; 2) sellele vastu tuuakse teine õige kaaluv põhjendus: võõra mõju väljarookimisel ärgem kulutagem mitte niipalju jõudu üksiku sõna kõrvaldamiseks; „uulitsa“ alalhoidu nõuab otstarbekohasuse põhimõtte; kaitskem seda meie keelele iseloomulist vahetegemist nimetustes külavahelise ja linnavahe-

¹ Huvitav asjaolu: tänav poolhoidjate hulk on igatahes kaunis hoogsalt kasvanud, hoolimata sellest, et suurem osa meie keeleteadlastest (eestlased-keeleteadlased nähtavasti kõik) tänav vastu on olnud. Põhjuseks on muidugi patriootiline tung, mis tõendab jällegi rõõmustavalt meie rahvustunde erksust.

lise tee kohta¹; „tänav“ tarvituselevõtuga „uulitsa“ asemele kehveneks meie keel; ka labastuks „tänav“ senine poeetiline, idülliline tähendusvarjund.

Mõlemad need põhjendused tuleb tõsiseks ja kaaluvaks pidada. Ideal oleks, kui need püüded ja soovid mõlemad rahuldada võiksim, kui kaoks küll põlatud vene laen, kuid püsiks ometi vahetegemise võimalus kahe eri varjundi vahel, ja keel seega midagi ei kaotaks. Tegelikult ollaksegi osalt juba esimeses sihis kaugele jõutud: need, kes seni „uulitsa“ (ütlemisajutist) alalhoidu on kaitsenud, peavad tunnistama, et see sõna viimasel ajal õige teravalt teatava vastumeelse kõrvalmaitse, stiililiselt alaväärtusliku välööri on omandanud. Paljud on seepärast jäänud lausataeva alla: tänavat ei taha tuntud põhimõttel mitte tarvitada, kuid ka uulitsat ei tihka enam kõnes ega kirjas nimetada.

Ometigi esineb meil kõigil võimalus sellest lõpmata heitlusest umkotis pääseda, rahuldades kummagi põhimõtte. Võtkem üldiselt tarvitusele tähenduses 'rue, Strasse' Virumaa vanema põlve keeles praegu veel esinev, kuid juba hävinema kalduv sõna *kuja*, mille tähendus on küll samati nagu tänavalgi 'külavahe-line tee', kuid et sõna praegu tuntud veel õige vähestele eestlastele, võib sellega kui täiesti uue sõnaga opereerida, talle vabalt ükskõik mis tähendust andes. Oleks ka tõelikult kahju, kui see muistne, nähtavasti soome-ugri ajast põlvenev tüvi² (arvatav vaste leidub näit. mordva keeles) meie keelest kaduma peaks. Seda sõna kirjakeelde soovitatud tähenduses tarvitusele võttes võidaksime mõndagi: vabaneksime ühest vene laenust, kuid ei kehvendaks kuidagi endi sõnavara; selle ettepanekut vastuvõtt lepitaks kummagi poole nõuded, seega lõpeks pikale vältav, tühine, asjata energiat kulutav keelesõda; ja me päästaksime hävinemise eest muistse sõnatüve, ühe sugeme meie

¹ Paljus muus keelis (näit. saksa, vene, prants., rootsi) ei ole, tõsi küll, seda vahet.

² Ka siin näikse olnud võõras mõju mängus. Eesti ja soome sõna *kuja* peetakse algupärase soome-ugri tüve ja muin.-skand. tüve segandumise produktiks (Paasonen).

põlisest soome-ugri pärandusest. *Kuja* poolt oleksid eriti asjaolud: lühike, tarvituseks mõnus, täiesti uus tüvi, millest hõlpus ka liitsõnu ja tuletusi kujundada. Ja olgugi sõna *kuja* paljudele seni võõras ja tundmata, pole kahtlust, et see tegelikult maksvusele ei pääseks: kui meie linnade valitsused selle vastu võtaksid ja uulits-tänavate nurkade nimelaudadele kirjutaksid, samati kui ajalehed selle tarvitusele võtaksid, oleks sõna mõne kuuga ülemaaliselt tuntud ja kirjaski tarvitatud, mõne aasta pärast aga kahtlemata ka kõnekeeles kodunenud. Sõna „uulits“ jääks veel püsima ainult teatava stiili sõnana, eriti ütelistes nagu „uulitsapoiss“ jne.

Sõna *kuja* tarvituselevõtu asjus on mõtteid vahetatud Eesti Keele toimetuse liigete ja ka teiste keeleteadlaste vahel. Teda toetaksid ja soovitaksid prof. L. Kettunen, prof. J. Mark, lekt. J. V. Veski j. t. Eesti Keele toimetuse otsustanud ise siin eeskujuna näidata ja tegelikud sammud astuda: käesolevas EK numbris ja edaspidi võtab ta tarvitusele sõna *kuja* tähenduses 'uulits, linna tänav'. Kui see katse laiemat ehk isegi üldist jäljendamist leiab, siis pääseks tollest kahe laagri vahelisest heitlusest kolmas, nimelt kannataja pool — eesti keel — ikkagi tõelise võitjana!

14. I. 23.

A. Saareste.

Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik.¹

Paari meie vanema keelemehe ja rühma keeleteaduse üliõpilaste nimel lubatagu esitada siin ettepanek, kuidas reformeerida meie tingiva ja kaudse kõneviisi mineviku vorme, mis on praegu mitmesõnalised — näit. oleksin olnud ja olevat olnud, — seega kohmakad ja raskepärased oma alalise korduvusega. Selle asemel tungib nagu instinktiivilt meie teadvusse kontaminatsioon: olnud oleksin > olnuksin, olnud olevat > olnuvat. — Ja need oleksidki tulevased tingiva ja kaudse kõneviisi mine-

¹ Keel toimetuse poolt muutmata.

viku kujud, mis soovitaksime sanktsioneerida eesti kirjakeeles: olnuksin, olduks, olnuvat, olduvat!

Aga nyüd seisame kohe ka põhimõttelise kysimuse ees: kas on õigustet selline moodustus? Sest muidugi hädaldavad juba kooris keelelised puristid: „Appi, appi! Seda pole kuuld kuskil! rahvas teeb keelt, mitte professorid ega yliõpilased!“ — Ent kuigi ei kõneldaks nii kuskil, ei kohuta see meid siiski tagasi: liig palju on selleks näiteid meie kirjakeele arenemisloost, et kunagi võhivõõrad moodustused on saand kiiresti yldtarvitetavaiks, sest nad olid hädapärast tarvilikud. Meie kirjakeelde on soovitet tihti varemgi enneolematuid sõnu ja vorme, tegelik terav tarve nende järele on dikteerind nende läbimenu ja tarvituselevõtu — ja nyüd tunduvad nad meile juba lõpulikult omased, kodused, ehteestilised, hoolimata sellest, kas nad jäänd hiljemgi leidmatuiks elavast keelest, või leit kuskilt murdesopist. See ei tee juba nii kui nii eestiliseks muutund võõrast algupära sõna või vormi enam sugugi eestilisemaks, et ta leit hiljem ka paari eesti eidekese suust Setust või Saarest! Ja koomilik ongi, miks tohiks kyll keegi kirjaoskamatu murde-meel luua ja arendada keelt lihtsalt oma keelelise instinkti abil, kuna intelligent keeletarvitaja seda teadlikult teha mitte ei tohi! — Keele teadlikku arendamist õigustame meie siis järelikult täiesti. See ideoloogine baas tohiks olla tuttav ju Eestiski kyllalt, ja asjata oleks analyseerida seda siin pikemalt.

Ja nii siis, õigustame ka tingiva ja kaudse kõneviisi mineviku teadlikku arendamist, kui peame seda tarvilikuks, õigustaksime ka kas või juba siis olnuksin (< oleksin olnud) ja olnuvat (< olevat olnud), kui need kujud tungiksid meie teadvusse terava tarvidusena lihtsalt instinktiivilt. Seda enam õigustame, kui näeme vastavat tungi ja tarvet ka teiste man: meie subjektiiv keeleinstinkt saab siis juba objektiiv kinnituse, seda objektiivima, mida yldisem ja laialikum näib vastav tung, — ja meie ei kahtle lõpuks enam põrmugi.

Rõõmustaval kombel võimegi konstateerida, et tarve „olnuksin“ konstruksiooni järele pole tekkind kaugeltki ainult nyüd ja yksi meie keelelises teadvuses, vaid tung selle järele tundub vana ja väga elulik laialikult meie keelkonnas: vastav kons-

truksioon on yldtarvitusel vepsa, lyydi, karjala-aunuse, isegi soome murdeis (vt. prof. L. Kettuse käsikirjalised vepsa ja karjala-aunuse materjalid, E. Lönnrot'i „Om det nord-schudiska språket“ lhk. 37, J. Kalima kirjutus „Virittäjäs“ 1909 lhk. 25 j. t.).

Vastavate moodustuste võrdlemisel erikeelis leiame tähtsa printsiipiaalse toe moodustusetepaneku õigustettusele ka meie man: ei saa juttugi olla mingisugusest geneetilisest yhendusest erimoodustuste vahel, iga moodustus on tekkind peaaegu eriti, iseseisvalt, ainult tarviduse dikteerit. Vepsa konditsionaali perfekt on moodustund konditsionaali tunnuse abil, nagu tahame seda meiegi (heitnūž = heitnuks), selle vastu näit. soome Askola ja Porvoo murdeis „olla“ verbi konditsionaali abil (saannois < saannu oisi < saanut olisi).

Järelikult näeme meie: ebateadlik, instinktine tarve „olnuksin“ konstruktsiooni järele on olnud nii tugev ja elujõulik, et see konstruktsioon ongi juba iseendast moodustund erikohdades meie keelealal — täiesti omaette, lihtsalt loomuliku keelearenemise produktina. Ei oleks siis mingi ime, kui see moodustuks omaette veelgi mõnes kohas, ja täiesti loomulik on siis ka ta moodustamine juba olevate eeskujude najal ja teadlikult.

Aga veelgi enam: mitte ainult meie keelemehed teadlikult ei tunne sellist tarvet — isegi eesti murrete elavast keelest leiame selgeid symptoome ja vastavat arenemistungi samas sihis. — Sest mis on lõpuks muud, kui printsiipiaalselt seesama kontaminatsiooniline moodustus meile kõigile tuttav tartumurdeline „olnuvad“ konstruktsioon — partitsiibi ja 3 is. mitmuse suffiksi yhendus. Ent kui juba esineb kord selline yhendus meie keeles, miks ei tohiks siis esineda ka partitsiibi ja konditsionaali suffiksi yhendus = olnuksin, olnuksime. Kui isegi lihtmurre tunneb tarvet kontaminatsioonilise konstruktsiooni järele, seda enam peaks kasutama kirjakeel sellist suurt stiililist rikastamisabinõu, kui ta tahab areneda igati täiuslikuks ja äärmiselt väljendusvõimeliseks.

Sellega vabaneme meie lõpulikult igasugu eelarvamisist „olnuksin“ ja „olnuvat“ konstruktsioonide puhul ega saa teisiti,

kui kõigetõsisemalt soovitada neid meie kirjakeelele: nende läbi-
viimine oleks suur keelekultuuriline võit. Olgu tähelepanu juhitud
eriti veel asjaolule, et aktiivi moodustuse kõrval on sama õigus-
tet ja soovitatav loomulikult ka passiivi konstruksioon. Nii
siis yhetaoliselt: olnuksin ja olduks, olnuvat ja oldu-
vat, nagu soovitime ju algusest päälle.

Ei saa lõpuks mõnutunnet avaldamata, millise stiilivõidu
saavutaksime ettepaneku läbimenuga kirjakeeles: meie vaba-
neksime paljudest „oleks“ ja „olevat“ kordumisest, meie vaba-
neksime samuti asesõnade liig sagedast tarvitamisest, meie
vabaneksime nagu iseendast sellega ka saksapärasest sõnajärje-
korrast. Illustreerigu seda mõni näide. — Mäletan lugenuvat
(= legend olevat). Näen tehtuvat (= teht olevat — vrđl. teh-
tuvat s. t. minevikus ja tehtavat s. t. olevikus). Kui kohmakas
ja stiililabane on praegu tavalisest tarvitetav „mina oleksin tul-
nud, kui mina terve olnud oleks“ — tervelt kaheksa sõna! ja
kui sihvakas ja stiilne on selle kõrval kolmesõnane „tulnuksin,
olnuksin terve“. Loetagu katseks, mitmest „oleks olnud“ kordu-
misest vabaneme juba siin paaris näites — aimatagu siis, mit-
mest vabaneksime orgaaniselt tarvitetavas kirjakeeles! Jah tõesti:
tarvitauksid meie kirjanikud alati ja ainult stiilirikkamat uuend-
det keelt, siis läinuks see juba igalpool läbi. Aga — sama
kurb tõde — kirjutauksid nad tõelikult ainult nii, panduksid
kinni nende eest kohe trykkijate ukсед, ja meie vaimuaristo-
kraadid pidauksid lihtsalt nälgima. Kirjanikud kaebavad lisaks:
nad võtnuvatki omaks keeleuueuduse, kuid keelemehed ise sega-
nuvat neid alati oma jagelemisega. Ent sellel jagelemiselgi on
oma põhjus: keelemehed jõudnuksid ammu kokkuleppele, olnuks
neil endilgi asjast õiget aimu. — Nyüd esitetakse kõigile eesti
vaimuaristokraatidele uus keelerikastamissettepanek, saab näha,
kuidas õnnestub siis selle läbimineks, — selle soovijad valinuk-
sid (s. t. oleksid valind) häämeelega mõne muugi parema ette-
paneku, olnuks selline teht (s. t. „kui selline tehtud olnud oleks!“).
Aga paremat ettepanekut ei ole teht mujalt — nii siis tuleb see
teha endil.

Tartus, 31. X. 22.

O. L.

Heikki Ojansuu in memoriam!

Parajasti, kui „Eesti Keele“ käesolev number¹ on lugejate kätte jõudmas, tuleb Soomest valusalt üllatav surmasõnum. Murdunud on mees, kelle väärtusrikkad tööd igaühele meie keeleteadlasele tuttavad, Turu ülikooli soome keele professor dr. Heikki August Ojansuu. Ka meie noorel ajakirjal oli õnn tema tootlikust sulest saada kirjutus — mis praegu, avalikkuse ette jõudes, on nagu kurvaks tervituseks haua tagant.

Heikki Ojansuu oli surnud alles 49-aastane. Sündinud oli ta nimelt 26. VII. 1873, Tyrvää kihelkonnas (edela-Soomes), kus tema vanemad olid talupidajad. Üliõpilaseks saades a. 1894, hakkas ta suure agarusega soome keelt ja sugukeeli õppima, sooritas magistri eksami a. 1898 nii hääde tagajärgedega, et temale nõu anti soome keele uurimistöele anduda. See eesmärk näiski Ojansuule — iseäranis A. Genetz'i õhutusel — varsti selguvat. Tema esimene nõudlikum töö oli lõuna-lääne-Soome murrete häälikajalugu, mille esimese osa (vokalismi) ta juba a. 1901 doktoriväitekirjana avaldas, kuna teine osa (konsonantism) a. 1903 ilmus, mille järele ta nimetati soome keele dotsendiks Helsingi ülikooli. Tähtendatud uurimus, kus ainet on omapärasel, kuid selgel viisil käsitletud, jääb juba oma rikkaliku „elava materjali“ ja iseäranis kronoloogiliseks toetuspunktideks

¹ Et numbri esimesed kolm poognat parajasti juba trükkis olid, tuli toimetusel käesolevat kirjutust kahjatsetavasti kolmandasse poognasse paigutada.

Toim.

rohkesti tarvitatud keelemälestusmärkide andmete tõttu üheks soome keele uurimise nurgakividest.

Hoolimata dotsendi õpetajakohustustest — ja isegi väljaspool ülikooli oli kadunu sunnitud, leivateenistuse pärast, aegajalt töötama — kujunes Ojansuu uurijategevus kõige viljarikkamaks. A. 1904—1908 oli ta „Kodukeele Seltsi“ keeleteadusliku ajakirja „Virittäjä“ päätoimetajaks, ja mitte ainult sel ajal, vaid ka pärastpoole on tema kirjutustel sagedasti otse domineeriv osa lehes. A. 1905 ilmus ta sulest kursuseduõpingute jaoks kirjutatud „Karjalan äänneoppi“, millest uus laiendatud trükk „Karjala-aunuksen äännehistoria“ nime all a. 1915 välja tuli. Olgugi, et materjal teiste kogutud oli (pääasjalikult Genetz'i uurimused ja tekstid), läks Ojansuul korda, seda materjali ajaloolise uurimuse nõuete kohaselt süstematiseerides, nii mitugi nähtust, iseäranis karjala-aunuse keerulise vokalismi kohta, lõpulikult selgitada. Uurimust täiendas tekstide kogu „Karjalan kielen opas“, kus ühtlasi ainult näituste abil korratud oli häälikajaloo tähtsamad kohad. A. 1919 ilmus „Tutkimus Agricolan kielestä“, põhjanev töö soome vanema kirjakeele uurimisele. A. 1912 ilmunud uurimuses „Kotieläintemme suomenkielinen nimistö“ selgitab ta, ka Eesti vastavate nimetuste abil, neid koduloomade, iseäranis lehmade nimesid, mis soome keelde pärandatud algsosome ajast. „Suomen kielen tutkimuksen työmaalta“ (a. 1916) sisaldab mitmesuguseid keeleteaduslisi kirjutusi, m. s. laiavõitu uurimuse Soome-Eesti keelelisist kokkupuutumisist, üllatades meid oma resultaatidega, mille järele soome keeles, iseäranis Tytär-saare murdes, sadade kaupa eesti laensõnu leidub. Väga

nõudlik ja väärtuslik on kohanimede uurimus „Suomalaista paikannimitutkimusta“ (1919), mis ühtlasi kritiseerib teravalt nende germanistide arvamisi, kes isegi sise-Soome soomepäraseis kohanimeses on tahtnud germaani värvi leida. Soome ja balti keelte kokkupuutumise käsitleb lühem uurimus „Lisiä suomalais-baltilaisin kosketuksiin“ (1921), kus juletakse teha ekskurs alale, mida Thomseni järele keegi teine hiljem ei ole puudutanud. Viimane, väga raskesti uuritavaid nähtusi selgitav lai teos „Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia“ („Läänemere-soome keelte pronomeniõpetust“) jõudis teiste uurijate kätte alles paari nädala eest enne autori surma, olles tunnistuseks, et agara uurija käed olid jälle vabanenud uut ja ikka suuremat ja paremat looma.

Mitmed väiksemad uurimused ja kirjutused oleme nimetamata jätnud, kuid juba sellestki selgub, missugune seisukoht Ojansuul oli soome ja sugukeelte uurijate keskel. Iseäranis soome vanem kirjakeel oli ala, mida Ojansuu täielikumalt valitses kui keegi teine, kuna tal ka soome murrete kohta olid väga laiad teadmised. Sugukeeltest olid talle pääle karjala-aunuse (mida tal võimalik oli hiljuti ka Soome tulnud pagulaste juures uurida) kõige tuttavam eesti keel, ja seda tarvitaski ta rohkesti oma võrdlustel, sääljuures eesti keele erilisi nähtusi alati selgitelles. Eesti keele tundmine ei olnud tal ainult teoreetiline, sest mitu korda oli ta Eestis käinud, olles aastal 1911—1912 kogu aasta Lõuna-Eesti murdeid uurimas. Ka Ungaris oli ta kaks suve mööda saatnud (a. 1902 ja 1906) ja oli enesele teadmisi ka mordva ja lapi kohta hästi kogunud, kuigi ta kaugemaid sugukeeli muidugi

ettevaatlikult, ainult tarbekorral oma võrdluste tagaseinaks tarvitas.

Kuid Ojansuu ei olnud ainult uurija, vaid ühtlasi ka ülikooli õpetaja, noorte teadlaste kasvataja. Et aine professor, E. N. Setälä, oma poliitilise tegevuse pärast väga sagedasti ja vahel koguni aastate kaupa takistatud oli ülikooli tööst osa võtmast, oli nooremate jõudude seas peaaesjalikult Ojansuu see, kelle hoolde soome keele teaduslik õpetus oli usaldatud; isegi professori kohustetäitjaks oli ta mitme semestri ajal. A. 1913 asutati Helsingi ülikooli juurde soome filoloogia adjunktuur ja Ojansuu nimetati a. 1914 sellele kohale, kus tal kohustuseks oli lähemate sugukeelte õpetamine. Kui viimaks rahvuslik ülikool Turgu asutati, oli Ojansuu nagu isegi määratud selle esimeseks soome keele professoriks. Ehk küll Helsingist äraminek, rikkalikkude kogude ja teiste uurijate sõprade juurest, mitte kerge ei olnud, võis siiski tema kohusetunne ja rahvuslik meel kõik kahtlused, ja läinud suvel algas tema tegevus uues ametikohas, kus ta kohe näis võivat oma ümber kindla õpilaste hulga koguda. Sest olgugi, et Ojansuu suurtes, põhjapanevais küsimusis oma õpetaja E. N. Setälä radadelt kaugemale ei läinud, oli temal laiade teadmiste kõrval rohkesti ka omi ideesid, alati palju uut ja huvitavat ütelda, palju probleeme lahendada ning õpilastele lahendatavaks anda, ja kõike seda tegi ta niisuguse anduvusega ja vaimustusega, et ta kuulajad vägisi kaasa kiskus.

*

Heikki Ojansuu in memoriam! Kordan neid sõnu veel ikka, nagu ei tahaks uskuda nende rõhuvat sisu.

Tean küll, tervis ei olnud tal kunagi kõige tugevam ja näen ajalehtedest, et midagi üliloomulikku ei ole sündinud: läheb enne jõulu oma kaksikvenna matusele kodukihelkonda, külmetab haual, jõuab sugulaste juurde palavikus, sõidab ometi Turgu tagasi, et harjunud viisil tööga oma väsimust ja haigust unustada, kuid loodus nõuab seekord tungivalt võitu; tuuakse viimaks Helsingisse haigemajasse, nähakse, et raske tüüfus nõrga organismi üle võimust on võtnud; ja enne kui see ehmata võõrõieti on tuttavakski saanud, järgneb teade uuri ja elu kustumisest — samal hommikul, millal Soome päälinn oma ülikooli ukseid avab pidulikule aktusele, semestri töö alustamiseks. Kuid kõigest hoolimata harjub mõte alles vähehaaval sündinud rasket tõeasja uskuma. Paratamatusele peab alistuma, aga mälestusis elan uuesti läbi nii mitugi silmapilku, mis meele soojusega täidavad. Puudutaksin mõnda isiklikku mälestust paari sõnaga.

Sügisel 1905, ülikooli astudes, sain kadunuga esimest korda kokku. Muidugi auditoriumis. Tahtsin hakata õppima soome keelt ja nimelt selleks, et kohe teada saada, mis on kirjakeeles „õige“ ja mis on „väär“. Alguses olin tublisti pettunud, kuuldes ainult spirantidest ja muist imeasjust, millest palju aru ei saanud. Aga ettekandjale näis see kõik olevat nagu tükk kirglist elu. Tema juurest ei olnud enam taganemise teed. Vähehaaval hakkas ka selguma, kui relatiivsed mõisted keeles on isegi „õige“ ja „väär“. Teaduslikule mõtlemisviisile on, nägin, absolutism ja dogmad võõrad. Aine hakkas vähehaaval sedagi andma, mis temalt alguses ootas. Hakkasin ettelugejaga kaasa elama. Esimesed sidemed olid loodud.

Kevadel 1906 oli juba sugukeelte eksam, tolle aja familiäärsse kombe järele eksamineerija kodus. Kadunu istus oma „kiikku“-toolis, ametlik, koguni natuke vali. Vähehaaval muutus elavamaks ja lahkemaks, küsis koguni uuesti nime, mille vahepääl oli unustanud. Jõudsim eesti keeleni. Mulle ulatati Aho „Raudtee“ eestikeelne tõlge. Tänu sõpradele Aavikule ja Grünthalile, kellega olin hakanud eesti keelt harjutelema, läks lugemine hästi. See meeldis õpetajale, kellel alati iseäraline huvi oli eesti keele vastu. Viimaks tuli küsimus pikkusjärgkudest, ja ehk küll asi pidi minule selge olema, vastasin valesti, sain äritatud ja hakkasin asju veel hullemini segama. „Seda ta mulle küll ei kingi“, mõtlesin kurvalt, ja minu mõtet nagu kinnitas see, et eksamineerimine kohe katkestati tähendusega: „need on rasked asjad, aga küllap te loodetavasti nendega veel valmis saate“. Läbikukkumisest ei olnud ometi juttugi, küll aga kuulsin julgustavaid sõnu edaspidiste õpingute kohta. Sest ajast pääle oli Ojansuu minule palju enam kui ainult õpetaja.

Tihti, väga tihti puutusime ka järgnevail aastail kokku. Ojansuu oli saanud sõbraks, juba enne kui jõudsin kaastööliseks ta teaduse põllule. Tuli pärast ka mõtete lahkuminekuid ühes ja teises teaduslikus küsimuses, kuid asi jäi asjaks, isik isikuks, ja sõprus kestis endiselt edasi. Ojansuu suutis palju oma sõpradele anda. Loodi sidemeid, mis kül surmaski ei katke.

Mälestuste hulgast võtan veel viimse kokkupuutumise kadunuga. See oli Helsingis läinud kevadel. Tema kodu oli juba segamini, nädala pärast pidi kogu perekond Turgu kolima. Sellest hoolimata valitses endine

võõraslahkus majas. Isegi ööseks sunniti jääma, juttu oleks Ojansuuga jatkunud alati kas või mitmekski ööks. Olin silmitsenud läbi ka tema viimse uurimuse käsikirja (pronoomenite üle), rääkisime ja sõbralikult vaidlesimegi mõnest küsimusest. Viimaks hakkasin tema lõuna-eesti uurimuse kohta küsima. „Tuleb, tuleb kindlasti ja varsti“, kinnitas ta rõõmsalt, „hakkan Turus eesti lõunamurrete üle loenguid pidama, ja niipea kui asesõnad trükist jõuavad, algabki lõuna-eesti uurimuse kerkimine“. Sain ühtlasi kuulda, et eksperimentaalfoneetiline materjal, mille saamiseks ta kord ühe keelejuhi (vist Rõugest) Helsingi oli lasknud tuua, prof. Poirot' poolt juba ammu oli läbi töötatud ja Pariisist (foneetika õpetaja lektor Poirot oli vahepääl Pariisi professoriks kutsutud) Ojansuule saadetud. Kuulsin ka, et tal nõu olevat tulevaks suveks Eestisse tulla oma aineid täiendama ja kontrollerima. „Tartus saame siis igatahes kokku“, oligi tema viimne sõna, kui ta lahkudes soojalt mu kätt pigistas. Kellele oleks siis küll mõttessegi võinud tulla, et see käepigistus, mis nii mitu korda ka allavajuvale meelega julgustust oli andnud, viimaseks pidi jääma!

Heikki Ojansuu in memoriam! Saatus oli tõesti tema vastu liig vali. Meie, kadunu nooremad kaastöölised, kes võitlemas oleme alles neid võitlusi, mis temal hakkasid juba lõpule jõudma, tunneme seda saatuse valjust vahest paremini kui keegi teine. Ka kõige andrikkamalt nõutakse meie noore teaduse alal aastakümnete intensiivset tööd, enne kui ükshaaval lahendatud eriküsimustest suuremate sünteeside juurde jõutakse. Oled nagu mäerändaja, kes vaevarikkal teel peab vahetpida-

mata ülespoole püüdma, teades, et alles mäe tipult on lootus vähegi sellest näha saada, mida lõpulikult otsid. Ja kui nagu hakkab lähenema mäe tipp, kui rõõmuga tunned, et laiemad väljavaated juba silme ette kerkiksikki, oleks ainult aega peatada ja neid koguda, siis korraga — külm haud. Õnnelik veel, kes selle saatusega suudab ilma mässumeeta leppida, alistuda mõistatuslikule sõnale: minu teed ei ole mitte teie teed. Kadunu oma päikese- paistelise iseloomuga suutis seda vahest teha, teades, et sama saatus nii mitmele tema sarnasele osaks saanud: viimati, paari aasta eest, Paasosele ja Karjalaisele, rääkimata vanemast, M. A. Castréni traagikast.

Mis oli Heikki Ojansuu, mis oleme meie kõik, kes oma rahvusliku teaduse kraavitamata põldu harime? Otsijaid oleme, tee otsijaid tippude poole, kust midagi näha oleks. Meie rada on sagedasti kõver, ja seegi katkeb ja kaob. Teetallajaid oleme järeltulijate jaoks. Järeltulijad — siin ometi see lohutuse sõna, mis eelkäijal on ka oma enneaegse surma puhul. Järel- tulijal on kergem näha, kus kohal endine rada kõver, tema võib õigemini minna ja kõrgemale saada. Ka kadunu tundis seda lohutust, ta rääkiski varem sellest mitu korda, iseäranis oma kõige nooremate õpilaste pääle suuri lootusi pannes. Need lootused kohustavad kõiki noori, kes tahtmist ja jõudu tunnevad meie keelte uurimise okkalisele, kuigi otsijarõõmudest rikkalikule teele astuda, kohustavad noori nii Soomes kui ka Eestis, sest ühine on see meie keeleteaduse aluspõhi, mille loomisele oli pühendatud vara manale läinud uurija elutöö.

Lauri Kettunen.

Kümnes üleskutse

teadete kogumiseks eesti sõnavara kohta.

Härgamisi (ühenduses „raskelt ja härgamisi“; Lõuna-Viljandim., L.-Pärnum.?). Kõnded 'halvad riided, hilbud' (Virum.). Pees (üteluses „toho pees!“ 'toho hullu', Virum.). Rank, om. ranga 'väike kivine kaldalähine laid, saareke' (Lõuna-Läänem.). Sõrk, om. sõrga (sõrga laul) 'ilmalik laul' (Läänem. randadel). Lume ubalmu (Lõuna-Eesti). Ubi-uus ehk ubida-uus (Alutaguse). Huda 'vallatu' (Hiium.). Hüdisk ehk hüdusk 'kimp, vihk' (Lõuna-Eesti, Setu). Uduma 'kasvama, suurenema' („vähe kuud hakkab uduma“). Hugmaganina 'kongis nina'. Uiduma 'toigema, leigeks jääma' (veest; Läänem.). Uik, om. uiga 'madal koht, nõgu, lohk'. Uiskuma 'sulama' (maa pealmise korra kohta; Saarem.). Hulbe, hulped 'kirju poort muistsel rahvariidel' (Lõuna-Eesti). Hulemed 'vilja alumised' (Harjum., Virum. rannad). Hülk, om. hülgi, hülgu 'tõbine, kidev, vilets' (Pärnum.?). Ülpama 'liikuma, hiilima' („vesi ülpab“; Läänem., Viljandim.?). Hülvil 'kadunud, kaoksil' (Hiium.). Undama 'liikuma, hulkuma' („vesi undab mäest alla“; Lõuna-Eesti). Ungam 'umblaine, ummikas' (Saarem.). Unimine suur 'väga suur' (Alutaguse). Hunnitu 'tore' (Harjumaa rannad). Upandus 'järsk järvekallas' (Tartum.). Urb, om. urva 'väike puust piip' (Virum.). Urik 'maru, torm'. Viljalõikamise ee urk, urgid (põllul; saartel?). Hurmad, hurmused, hormused 'kala oimud' (Lõuna-Eesti). Hürnkarv 'lahtine karv' (Lääne-Eesti?). (H)urt, om. hurda, 'auk (jääs), soolaugas, mülgas'. Ei üsigi, ei üsagi 'mitte sugugi'. Üts, om. ütsa 'kurivaim, kurat'. Hüüjämä 'talitama, rohkesti töötama' (Lõuna-Eesti). Hüüpes 'väike maanina' (Lõuna-Eesti). Uure 'märg heinamaa' (Lõuna-Eesti). Vaagama („kuidas see vaagab“). Väär, om. väära, 'tugipuu (heinakuhja vardal)' (Lõuna-Eesti). Väärama 'pärandama' (Lõuna-Eesti). „Kirve tera on vaasis“ (Alutag.). Vadak 'piimavesi, petipiim'. Vankri vaherad (Läänem.). Vakkima 'kahtlema' (Saarem.?). Väkrum 'roheline konn' (Lõuna-Pärnumaal, Lõuna-Viljandim.). Tähe-valgjutse (muistne pulmakomme;

Lõuna-Eesti). Valju 'teatav mõrd' (Pärnum.). Vängama 'kõrvale kalduma' (Saarem.). Vantsus 'teatav kala' (Saaremaal?). Värkima 'tasaseks lõikama' (Saarem.). Hobuse varpi (Lõuna-Pärnum.). Paati varpima 'kõie otsas järgi vedama'. Vartuma 'väsima, raugema' (Lõuna-Eesti?). Väsl, om. väsla, 'rahutus, tusk' (Lõuna-Eesti?). Kangaspuude väss, om. vässa. „Vana vasu aegne jutt“ (Harjum.). Vatvalane, vatulane 'teatav lind' (Lõuna-Eesti). Vaunad 'kiili tõugud looma ihus' (Alutag.). Vauv, vauh(v) 'palavik' (Lõuna-Eesti). Vest, om. -a, -i 'pide' (Pärnum.?). Viiger, viigar, viir 'kirju hülge'. Viisik 'kuhilas' (Pärnum.). Vilbus 'nõid' (Viljandim.?). Reht viltama (Saarem.). Viltopi, ultropi, vildopi 'ohtrasti, küllalt' (Harjum. rand?). Ving, om. vingi, 'kõhuuss' (Läänem.?). Virak 'halb komme' (Läänem.). Vird, om. virre (virt, om. virtsi) 'viis, komme'. Viruskundra 'mingi majahaldjas, ahjuvaim' (Lõuna-Eesti). Visa 'kala veri' (Harjum., Läänem. rand?). Võhmas 'soosaar, rabasaar'. Võitlased ilmad (Järvam.). „Sead võigevad metsa“ (Saarem.). „Midagi teha võigema“ (Saarem.). Võldus, voldus 'mehharg'. „Kaunis volga“ 'suur tüdruk' (Harjum. rand?). Võrgitsemä (Harjum.). Võrska 'vastupidavalt, tublisti' (Lõuna-Eesti). Marja võrval (Harjum.) Vurle 'hulgas' (Tartum.)

A. S.

Raamatute ülevaade.

Gustaf Kossinna: **Die Indogermanen.** Ein Abriss. I. Teil: Das indogermanische Urvolk. 80 lhk. 8°, 150 pilti ja 7 kaarti. Mannus-Bibliothek № 26. Leipzig 1921.

Selle raamatu kirjutaja, Berliini ülikooli arkeologia prof., on tuntud teadusemees, kes väga palju teoseid ise avaldanud ja koolkonna kujundanud, mis praegu Saksamaa eelajaloo uurijate hulgas valitsev. Selle hüüdsõna on „Siedlungsarchäologie“ — asutisarkeologia. Kulturprovintides, kus enam vähem ühesugused vormid esinevad, näeb see kool etnograafilisi rahvuslikka tervikuid. Uute vormide ja ornamentide kuhugi sissetungimine ja võidule pääsemine esindab selle arvamise järele muudatust

rahva koosseisus: rahvarändamist. — Teine iseloomustav põhijoon selles koolis on tsentripetaalsus. Euroopa olla mitmete voolude lähtepunktiks ja iseäranis Kesk-Euroopa, täpisealt Põhja-Saksamaa. Osalt kannab see suun selget poliitilist värvi.

Väärtuslikka tagajärgi on kõnesolev uurimine saavutanud hilisemate aegade kohta, raudaja olude selgitamises. Otsekohe klassiliseks võib pidada m. s. noorena surnud Dr. Erich Blume tähtsaid töid, Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit (1912 ja 1915). Varematest aegadest ja suurematest aladest rääkides on aga see uurimine väga hüpoteetiline ja ütleme otsekohe subjektiivne. See on ülepea võimalik ainult siis, kui uurija täitsa valitseb materjali õige laial alal. Et meie teadus veel noor on ja materjal selle tõttu mitmel maal väga puudulik, siis paistab liig üksikasjaliste järelduste tegemine ülepea veel liig julge ja õige relativise väärtusega.

See, mis siin öeldud on mõttesse tulnud, kui peaksin nime-tama midagi pealkirjas nimetatud raamatust. See liigub üle suure osa Euroopast, ajal, mis autori arvamise järele käsitab umbes 10—15000 aastat, ja tahab rahvuslikka rühmitusi teha ja rahvaste kujunemist ja rännakuid selgitada. Abinõud on keele-teadlised, antropoloogilised ja arkeoloogilised.

Hra Kossinna oletab, et Lõuna-Skandinaavia ja Põhja-Saksa algasunikud juba n. n. söögijätishunnikute kujunemisel (umbes 5000 e. Kr.) on olnud rahvas, mis seal „esi-indogermaanitest“ kujuneb „alg-indogermaanseks“. Algasunikkudega koos tekib sellest lõunapool põhjapoolsed indogermanid, põhjapool aga „soome-indogermaanne“ segarahvas. Umbes 4000 e. Kr. erinevad rannaelanikud aegamööda rahvaks, keda Kossinna nimetab „esi-soomlasiks“. Nad koloniseerivad Soome ja Soomes nemad areneksid Kr. s. aegu „alg-soomlasiks“. Enne seda oleks sinna sisse rännanud Rootsist soome-indogermaanne segarahvas. — Soomest „esi-soomlased“ lagunesid laiali hommikupoole, koloniseerides m. s. hommiku Venemaa, kust nende pärsine läänepoole tagasitungimine on sündinud, ja Kesk-Venemaa, kus nad uuesti puutusid indogermanitega kokku, moodustades segarahva (fatjanovo-kulturi kandjad), kes pärast rändas Väike-Aasiasse. Väike-Aasia rahvaste elementides arvab K. Soome elementa

konstateerida võivad. Indogermanid elasid ka Hommiku-Saksa-
maal, kust osa neist rändas lõunapoole Ungari lagendikule.
Viimaks nimetatud koloniseerisid Lõuna-Euroopa, kuna jälle
järele jäänud põhja-indogermanid saatsid asunikka kagu sihis
Väike-Aiasse.

On asusaadav, et ma selles lühikeses ülevaates teose puht-
arkeoloogilisi külgi ei puuduta. Selles on vigu, nii hästi krono-
logilisi kui tüpoloogilisi, isegi topograafilisi (kujund 125 näit. ei
ole Fatjanovo kalmistust, kuj. 126 ei ole ülepea selle kulturi
piirist, vt. lhk. 62, Kammkeramika ei ulata Kaukasiani, lhk. 61
jne.). Kuid ka meetoodiliselt on teos õige nõrk. Ei ole
kuidagi õigus põhjapoolse Euroopa seisukohalt ühekülgselt ar-
vustada näit. Musta- ja Vahemere vahel olevat rikast vaskaja
kulturi. Aga just seal leiduvad mitmed elemendid, mis on näit.
levinud Kesk- ja Ida-Venemaale. Võib kategoriliselt ütelda, et
kulturvool Kesk- ja Põhja-Venemaal ja Soomes ei käi üksinda
ega peajasjalikult läänest hommikupoole. Aga sellega langeb
teoriade ehituselt peatugi tervelt ära. Selle materjaliga, mis meil
tarvitada, peame lihtsalt ütleva, et vanemate paleoliitiliste ja
vana-neoliitiliste aegade rahvuslisist oludest veel midagi ütelda
ei või. Peame esmalt tõelised kulturprovintsid kätte saama,
nende vahekordi importriistade abil valgustama, niiviisi kultur-
voolude sihi kindlaks tegema, siis kronologias eraldama kindla
ja hüpoteetilise. Alles siis, kui need eeldused on, siis katsuda
rahvusliste olude valgustamiseks tungida kõige varemast tuntud
perioodist tagasipoole, mitte ümberpöörduvalt.

Suur osa Kossinna hüpoteesidest, nii palju kui Ida-Euroopa
on kõnes, on ehitatud allakirjutanu uurimisile. Enamalt osalt
kiidab K. minu arvamisid heaks. Isiklikku põhjust siis olla ei
saa, kui ma ütlen, et raamat on õige nõrk. Ta on seda kõige-
pealt meetoodiliselt, ja julgen arvata, et selles ei jää midagi
püsima.

Antropoloogiliselt: peab küll iseäraline temperament olema,
et esitada väiteid nagu seda lhk. 27 ja 44 tehakse. — Filologi-
lise osa arvustamiseks minul teadmisi ei ole, aga usaldusvääri-
lise autoriteedi arvamise järele ei ole ka see kõige parem.

Tartu, 31. 10. 1922.

A. M. Tallgren.

Suve Jaan. **Luige Laos.** Suve Jaani sõpradele. Redigeerinud Aino Paltser. 3 [!4] tr. Tartus, 1922. E. K. S. koolikirj. toimk. krjs. 67 lhk. Hind 40 mrk. (E. K. S. koolikirj. toimk. Noorsoo kirjavara nr. 16. Eesti autorite seeria).

Eesti Kirjanduse Selts, tänavu suuremale raamatute kirjas-tamisele asudes, on tänuväärt ja tarviliku kultuurilise ettevõttega algust teinud. Praegusel ajal kirjastatakse üldse vähe kirjandust. Ilmub ainult päevaküsimustega seotud brošüüre, raamatuid, maitsetut turukaupa ja harva mõni ilukirjanduslik teos. Just nüüd aga on tõusnud tarve kirjanduse järele. Emakeelne kool nõuab ka emakeelseid raamatuid. Noorsugu vajab emakeelist algupärast ja tõlkekirjandust. Ilmakirjanduse suurmeistrid puuduvad meil eesti keeles pea täitsa, meie oma „klassikud“ on ammu müügilt kadunud ja bibliografiliseks harulduseks saanud. Koolis on nad aga tarvilikud kirjanduse õppimisel. Niisuguseid raamatuid, mis kirjastajale rahaliselt suurt kasu ei ennusta, kuid mis siiski nii tähtsad ja vajalikud, oleks aga vaevalt mõni teine asutus kirjastanud. Nüüd on Kirjanduse Selts asjaga algust teinud ja ilmutama hakanud nii Eesti kui ka ilmakirjanduse paremaid teoseid ja alustanud mitu seeriat, rikastades meie raamatuturgu uute väärtuslike väljaannetega.

Ühena niisugusest seeriast „Eesti autorid“, mis peasjalikult koolile määratud, ilmus ka ülalnimetatud raamat.

Juhan Sommer, kirjanikunimega Suve Jaan on meie vane-maist kirjameestest üks tähtsam. Ta on kirjutanud vähe, talt on ilmunud ainult 2 raamatut ja mõni luuletus. Need on õpetliku sisuga naiivid kompositsioonilõdvad teosed, mis selle poolest teistest kaasaegseist raamatuist lahku ei lähe. Ennejannseniaegse latusakeelise parema jutustajana on Suve Jaan aga unikum teiste omaaegsete kirjameeste seas oma tõis väljeneva vene-meelsuse ja -mõju, samati aine ning laduša käsitusviisi poolest. Tema keel on parem ja õigem teiste omast, tema looduse- ja võitlusekirjeldused osutavad temas kirjanikuandi. Tema tõi esi-mesena Eesti meeskangelase tüübi kirjandusse.

Suve Jaani „Luige Laos“ on nüüd ilmunud 4. trükis. Tiitellehel on veana märgitud 3. tr., tõeliselt on see aga 4; sest 1. tr. oli „Pernos, 1843“, 2. tr. „Pernus, 1870“, 3. tr. Pärnus, 1911, olgugi et tal sama „Nooresoo kirjavara“ number kui järg-

miselgi trükil, sest tegelikult ei ole ta ikka seesama, mis vastselt ilmunud trükk, kuna kirjastuski on teine: Laakmann ja nüüd 4. tr. Tartus, 1922. Ehk küll selle raamatu uue trüki ilmumise fakt iseenesest tänu teenib, on temas siiski mõnesuguseid vääratusi, millega rahul ei või olla. Kõige pealt juba nimetatud trüki number. Edasi on esisõna katkendlik, stiililiselt mitteühtlane. See võib olla tingitud sellest, et esisõnas vahest ehk ainult 10 lauset pr. Paltseri o m a d on, kuna suur osa on kompilatsioon Tuglase (Kirjanduslik stiil, Kriitika I.) Suitsu (Eesti Lugemise-raamat) ja Kampmanni (E. kirjanduselo peajooned I) järele. Tarvitseb ainult mõlemaid tekste kõrvuti seada. Ka tsiteerida ei võiks nii, nagu seda Tuglase Kriitika I-st on tehtud. Hulk lauseid on mainitud teosest ümberjutustatud, sõnade korda vähe muutes, üks osa lauseist on jutumärkide vahele võetud ja nimetatud, et see on Tuglase Kriitika I-sest. Võiks mõelda, et teised laused pole, kuna need sõnaliselt vahest veel enam lähedast on Tuglase omadele. Teiseks, kui tsiteerida, siis toodagu tsiteeritav lause täpselt algupärandi järele ega mitte ümberjutustatuna, moonutatuna. Ka teisi autoreid oleks pidanud siis nimetatama. Samati ei või redigeerimisega kõigiti rahul olla. Seal on talitatud liiga vabalt autori keele ja stiiliga, ehk küll esisõnas lubatakse loobuda isiklikust maitsest ja muuta ainult seda, mis hädapärast vaja. Tegelikult on aga muudetud mis vähegi võis. On sõnu välja jäetud, juurde pandud ja muudetud, ilma et selleks igakord põhjust oleks olnud. Mõned muudatusid on taha märgitud, mõned mitte. Muuta tuleb, see on möödapääsemata, kui teost praegusesse kirjakeelde tõlkida, sest vanas keeles on paljugi vigu, väärvorme, mis sellest tulnud, et tol ajal keel ja kirjutaja arenemata olid. Iseenesestki mõista, et meie trükkima ei hakka:

„Minna ollen ütfi, kui ütš wanna ärratuinud pu kõrge mäe otjas, talle otjad tanged tuleb mahhamurdnud ja tes omma nõrga juurde peal veel tuigub ja mimifi rammu aebab... Sõma laua äres fai mõnda rägitud... Kello wie aeges... Merri ning taewas ollid ridus“ ...

Vaid muudame ja parandame kõik vigased sõnad ja vormid vastavalt praegusele kirjakeelele. Meie ei või koolile määratud

raamatus vigast keelt pruukida ja poleks ka põhjustki uues väljaandes I. trükki restaureerida. Kuid põhimõtteks võetagu ikka: kus muutmata võib jätta — mitte muuta, aga mitte ümberpöörduvalt. Muidu kaotaks väljaanne mõttegi, sest praeguse inimese kirjanduslikele nõuetele ta ikkagi ei vasta; selleks tuleks ta hoopis uuesti luua. Ja siis poleks ta enam Suve Jaani töö. Et lehekülgi pikad vene keisri ja valitsuse ülistamised uuest trükist välja on jäetud, et pole trükitud *Minna* ja *pu*, et on muudetud „sõnade kongruentsi väärnähtused“, et on parandatud vead ja germanismid — on kõik hea ja tarvilik, mille vastu olla ei või. Kuid kus vana, algupärase sõna asemele uue võtmine vaid mõtet segab, ehk uus sugugi parem pole, kus tarbetult sõna ära jäetud ehk lisatud — on see õigustamata ja lubamata. Stiil aga jäetagu täitsa puutumata, sest kuna teos vene allikate järele kirjutatud, on just stiil see, mis Sommeri enese oma on.

Sellelt seisukohalt vaadatuna tundub, et on palju muudetud, vahel autori lopsakat omapärast sõna või ütelist halvemaga ning kõhnemaga vahetades. Toon siin mõned muudatused, millega nõus ei oleks. Trükitud on näit.

- lhk. 8. 8. r. ülalt: oleme sellepärast neist kasinasti kuulnud ja [vahele on jäetud päale selle] leitakse neid harva. (Selle ärajätmisega saab lause teise mõtte).
- lhk. 9. 5. r. ülalt: Ta jätab elu, jätab verd pro algupärane Ta võttis elu, võttis verd (Mõte läheb muutmisega segasemaks, kui ta oli).
- lhk. 9. 8. r. alt: selle laeva iluks pro oma laeva iluks (tarbetu!)
- lhk. 9. 7. r. alt: kõige peenemad köied pro kõige peenemad ja siledamad köied (põhjendamata väljajätt)
- lhk. 9. 5. r. alt: purjedesse puhus [välja jäetud ja] need (stiil nõuab ja alalejätmist).
- lhk. 10. 7. r. alt: linnas haigeks pro linna haigeks (pole põhjust muuta).

- lhk. 11. 1. r. ülalt: „Kui palju on kell“ pro „Kui palju kell on“ (olen ikka nii kuulnud küsitavat).
- lhk. 12. 2. r. ülalt: seitsmekümnekuue - aastane isa (oleks võidud taga märkuis tähendada, et 6. aastat — algupärandis on seitsmekümne-aastane isa — on võetud eespoolt, kus jälle 76. aastane isa esineb).
- lhk. 12. 7. r. ülalt: kasvu kaera pro kasu kaera (ka praegu rahva seas viimane vorm tarvitusel; vrd. ka kirjak. kasulaps, kasukannikas jne.)
- lhk. 12. 8. r. ülalt: sõid küla lojused pro raiskasid... (tarbetu).
- lhk. 12. 19. r. ülalt: pää ja pikk valge habe pro pää ja tema pikk valge habe.
- lhk. 13. 11. r. ülalt: kuninga vits on kibe, hoia ennast sellest pro ... hoia ennast selle eest.
- lhk. 14. 3. r. ülalt: midagi pro ühtigi (see vana vorm oleks võinud püsida).
- lhk. 14. 14. r. ülalt: Ma tahan seda asja ise [pro öösel, sest 1. tr. on õ[e] järele mõelda, saab siis näha mis hommikul sünnib (mõte on muudatusega segaseks tehtud).
- lhk. 14. 5. r. alt: kaaren pro kaarnas (püsigu algupärane vorm).
- lhk. 14. 3. r. alt: pani piibule tule pro pani piibu pääle tuld (sest kõiki tuld ta piibule ei pannud).
- lhk. 16. 3. r. alt: juurtel tuigub pro ... veel tuigub.
- lhk. 16. 19. r. ülalt: rõõmus pro rõõmu täis (algupärane ütelusviis püsigu).
- lhk. 17. 3. r. alt: Säherdune pro algupärane Niisugune (lubamata).
- lhk. 18. 11. r. alt: See käsi pro Sinu käsi (1. trükis käs[i]).

- lhk. 19. 8. r. alt: silmad läikisid röömust pro ...röömu pärast (samal leheküljel säilitud ka germanism — saab rääkima, mujal aga muudetud).
- lhk. 20. põlvede pääle aga põrandal (järjekindlus!).
- lhk. 22. 15. r. ülalt: tõstis silmad üles [ära jäetud: ja ütles].
- lhk. 24. üksteise ja teineteise mitte järjekindl tarvitamine, vrd. lhk. 40.
- lhk. 24. 18. r. ülalt: õpeta temale mereteenistust pro õpeta teda mereteenistust tundma.
- lhk. 25. 5. r. ülalt: juustest pro karvust.
- lhk. 29. 10. r. alt: andeksandmata patt pro äravastamata patt (olgu vana vorm!).
- lhk. 31. 15. r. alt: pühade kujude pro pühakujude.
- lhk. 36. 4. r. ülalt: oli kõigil vene laevadel suur tänapalve pro ... laevade pääl (laevadel enestel küll ei olnud palvet, küll aga laevade peal).
- lhk. 37. 19. r. alt: päikese viimne puna pro päevatahe viimane puna (lubamata muutmise, pealegi viimne on viga, sest päike paistab tänapäevani).
- lhk. 38. 1. r. ülalt: Sedaviisi venis see pikk [ära jäetud ja pime] öö hirmu ja kartuse sees mööda. (Siin „sees“, mujal seesütlev kääne).
- lhk. 40. 1. r. ülalt: hüüsid pro püüdsid.
- lhk. 47. 18. r. alt: sa oled küll puune pro sa oled külmu puu (1. tr. ja oled külmu puu).
- lhk. 52. 3. r. ülalt: mis sa jälle oled teinud [ära jäetud: ja tänan sind sinu ligimeste nimel] j. n. e.

Need on ainult mõned märkused et mitte rohkem ruumi raisata. Ka vormid „sündind“, „õnnetumad“ oleks vahest või-

dud jätta, sest et need praegugi kirjakeeles veel võistlemas „sündinud“ ja „õnnetud“ vormidega.

Muidu on Kirjanduse Seltsi vastne nägus väljaanne aina tervitatav ja teda võib ainult soovitada igale õpetajale, igale õpilasele ja igale kirjanduse armastajale kui head ja tarvilikku raamatut.

T. Vaas.

Fr. Puusepp. Käsiraamat Eesti keele õigekirjutuse õppimiseks, I. jagu. Võrus, 1921. S. Songi trükk. 32 lhk. + pööramise tabel.

Eessõnas ütleb autor, et ta selle brošüüriiga tuleb „neile appi, kel soov on kergema vaevaga õigekirjutusest jagu saada“. Kuid vaevalt pakub see raamatuke abi neile, kellele õigekirjutuse küsimused raskusi teevad. Nimetus: „Käsiraamat käänamise ja pööramise õppimiseks“ vastaks ehk rohkem sisule, mis järgmine: 6 leheküljel sõnad, mis nimetavas käändes homonümid on (*arm*, *i* 'lõike jälg', *arm*, *u* 'armastus, heldus'), siis noomenite ja verbide liigitus mõne seletusega ja ülesandega ja keeleline lisa (käänamise ja pööramise näited, *h*-ga ja *h*-ta kirjutatavad sõnad).

Eessõnas on tähendatud, et „käsiraamatu korraldamise juures on tarvitatud Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatut ja sõnade rühmitusi viimses“. Sellega on seletatavad käsiraamatus esinevad *hüpe* (*hape*, *nope* jne.) *raibe*, *paiste*, *ratas* jne. liigid. Suurele hulgale sõnadele, näit. *tuba*, *koda*, *varas*, *teivas* jne. ei leidu siin aga vastavat liiki. Verbidest on puudutatud ainult (kahesilbilisi) tugev-astmelisi *-i*, *-u* ja *-a* -tüvelisi. Autor on olnud äärmiselt kokkuhoidlik reeglitega ja seletustega (vaevalt 2 lehekülge). Puuduvad näit. reeglid ainsuse ja mitmuse lõppude, tehtaviku tunnuse jne. kohta. Kuidas mõni küsimus selgitatud on, näidaku järgmine märkus lhk. 15: „Kõigis selle liigi sõnus kõlab suurepäraselt, muidugi kui sõnu õieti artikuleeritakse, mitmuse tunnuse „de“ asemel „i“. Seepärast kõnelgem ja kirjutagem: „söödikuile“ jne. Samasugused märkused esinevad *hüpe*, *raibe* jne. liikide kohta. Hästi korraldatud on siiski käänamise ja pööramise näited keelelises lisis.

Raamatus leiduvad mõningad vigased seletused (lhk. 15): „Et lahutada mitmuse osastavat ainsuse osastavast, tuleks kõigis

sõnus, mis ainsuse osastavas *it* lõpu saavad, mitmuse osastavas *eid* kirjutada". Mitmuse nimetav on esitatud põhikäändena (lhk. 11). Vigased on järgmised sõnade seletused: *lakk*, *laka* 'katus' (lhk. 7, pro 'katusealune ruum'), *leede* 'liivane rand' (lhk. 12, pro 'liivik, luide'); *aru* 'luht' (lhk. 31, pro 'viljakas maa, kuiv niit'), *kee* 'juuksepatš' (lhk. 15, pro 'väike kett'), *arp*, *arbu* 'abinõu' (lhk. 31, pro 'nõidumise abinõu'), *hingel-dama* 'rõõmuga vastu võtma' (lhk. 32, pro 'kiirelt, raskelt hingama') jne.

Ekslik, praegusele pruugile mitte vastav on kirjutada *aabjas* 'hall' (pro *haabjas*), *peege* 'kõhu vahenahk' (pro *piige*). Asjata on võetud (Õigekirjut. sõn. I trüki järgi) *hüür* *h*-alguliste sõnade hulka, sest tegelikult kirjutatakse ikkagi *üür*. *Paiste* liigis loetletud sõnade hulgas esinevad ka *karske*, *lahke*, *niiske*, *priske*, *värske* jne., niisama *nilbe* liigis — *piige*, *songe*, *tõuge* jne.

Kuna autor seletustega kokkuhoidlik on olnud, kartes raamatu suureks paisumist, oleks võinud sõnad *ingeldama*, *mukk* ja paljud teised sarnased loetletute hulgast küll välja jätta, sest kirjakeeles neid ometi ei tarvitata.

Üleüldiselt on autor tööd siiski hoolikalt teinud ja loodame, et teoksil olev II jagu suudab ehk kergendada õigekirjutuse õppimist.

H. K.

Õiendused ja parandused.

Lhk. 113, 12 r. alt lugeda „painutavad“ (pro: painutavat)

„ 126, 2 „ „ kustutada lause „Õõbik ei ole mitte vältevigaga“ (autor pole seda seesugusena nähtavasti mitte mõelnud).

Vastutav toimetaja: **Julius Mark**. — Väljaandja: **Emakeele Selts**.